

Univerzita Karlova

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Krása císařovny Alžběty očima jejího okolí

Vypracovala: Eliška Raisová

Vedoucí práce: PhDr. Milada Sekyrková, CSc.

Praha 2021

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Toto prohlášení a souhlas budou signovány vlastnoručním podpisem.

.....

V Praze, dne 14. 5. 2021

podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce PhDr. Miladě Sekyrkové, CSc. za pomoc při vypracování bakalářské práce a za její četné a cenné rady. Rovněž bych tímto chtěla poděkovat i celé mé rodině, která mě během celého studia podporovala.

OBSAH

1. ÚVOD.....	7
2. CÍSAŘOVNIN ŽIVOT.....	9
2.1. Rodina.....	9
2.1.1. Manželství.....	11
2.1.2. Císařovna jako matka.....	17
2.2. „Kult krásy“.....	20
2.2.1. Alžbětina posedlost vzhledem.....	21
2.2.2. Diety.....	24
2.2.3. Cvičení.....	26
2.3. Sport a turistika.....	27
2.3.1. Jezdectví.....	27
2.3.2. Turistika.....	29
2.4. Císařovna a její rozmary.....	30
2.5. Alžbětina literární tvorba.....	32
2.6. Cestování.....	36
2.6.1. Z místa na místo.....	37
2.6.2. Gödölő.....	39
2.6.3. Achillion.....	40
2.6.4. Hermesvilla.....	43
2.7. 1898.....	44
3. OBRAZ CÍSAŘOVNY ALŽBĚTY VE VZPOMÍNKÁCH JEJÍHO OKOLÍ.....	48
3.1. Výzkumný problém a výzkumné otázky.....	48
3.2. Výzkumná strategie.....	48
3.3. Technika sběru dat a jejich analýza.....	49
3.3.1. Stravování.....	49
3.3.2. Oděv.....	51
3.3.3. Veřejné vystupování.....	53
3.3.4. Denní režim.....	55
3.3.5. Péče o vlasy.....	57

3.3.6. Kult těla.....	59
4. ZÁVĚR.....	62
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	64

Abstrakt

Tématem této bakalářské práce je pohled tehdejší společnosti a jejího okolí na rakouskou císařovnu Alžbětu. Pozornost však zaměřuji na její krásu a vzhled, zejména to, jak jí lidé v její blízkosti vnímali a jak na ní nahlíželi. Alžběta Bavorská pečovala až nezdravě o svoji krásu celý svůj život, především ke konci svého života, kdy začala stárnout. Rovněž tím byla poznamenána její psychologická stránka, kdy se péče o vlastní vzhled stala témeř závislostí. Tudiž bych se ráda zaměřila na poslední období jejího života, což je od úmrtí korunního prince Rudolfa (1889) až po její smrt (1898). Hlavním zdrojem práce budou vedle sekundární literatury ego-dokumenty (vydané paměti, deníky, korespondence) osob z císařovny okolí a jejich reflexe císařovny každodennosti.

Klíčová slova

císařovna Alžběta, František Josef I., Habsburkové, Wittelsbachové, Habsburská monarchie, krása, vzhled.

Abstract

The topic of this bachelor's thesis is the view of the then society and its surroundings on the Austrian Empress Elisabeth. However, I focus on her beauty and appearance, especially how people in her vicinity perceived and viewed her. Elizabeth of Bavaria cared unhealthily for her beauty all her life, especially towards the end of her life, when she began to age. This also marked her psychological side, when taking care of her own appearance became almost an addiction. Therefore, I would like to focus on the last period of her life, which is from the death of Crown Prince Rudolf (1889) to her death (1898). In addition to the secondary literature, the main source of the work will be ego-documents (published memoirs, diaries, correspondence) of people from the Empress of the surroundings and their reflections on the Empress of everyday life.

Keywords

Empress Elisabeth, Francis Joseph I., Habsburgs, Wittelsbachs, Habsburg Monarchy, beauty, appearance.

ÚVOD

Tématem mé bakalářské práce je krása císařovny Alžběty očima jejího okolí. Toto téma jsem si zvolila, protože se o císařovnu zajímám mnoho let a často se potkávám s lidmi, kteří ji považují za ideál krásy. Císařovna byla doposud vždy zkoumána a popisována jako krásná císařovna, která se zajímala o svůj vzhled, nikoli však o vladařské povinnosti a dvorní etiketu. Naopak tyto povinnosti odmítala, a tím zároveň neplnila svou roli císařovny. Bohužel ale svým přístupem k životu neplnila roli nejen císařovny, ale i matky a manželky. Svého manžela a děti milovala a chovala k nim určitý respekt. Avšak svými neustálými útekami od dvora se jí stále oddalovali a vztah s císařem postupem času ochladl. Císařovna měla ale ještě jednu lásku, která byla ze všech nejsilnější, a to byla především sebeláska. Pod pojmem sebeláska si každý z nás představí něco jiného. Je to čistě přirozený jev, který se týká každého z nás, jenom ho každý člověk vnímá trochu jinak. Někdo se má rád více, někdo méně. Alžbětinu lásku už ale lze přirovnat k extrému a posedlosti.

Císařovna se zajímala o svou krásu téměř celý život. Držela drastické diety, jezdila na koni, cvičila či chodila na dlouhé procházky a túry. S přibývajícím věkem její zájem o svůj vlastní vzhled neustále rostl. Alžběta se nesmířila se stářím a dělala vše možné, aby její tvář a tělo zůstalo stále mladé. Po smrti svého syna, korunního prince Rudolfa, se stárnoucí Alžběta ještě více utápěla ve svých depresích a upnula se ještě více na svůj vzhled a sport. Proto jsem se rozhodla, že se v této práci zaměřím na stárnoucí Alžbětu v posledních letech jejího života (1889-1898), kdy její posedlost a snaha zůstat mladá a krásná stále narůstala.

Budou mě především zajímat názory a pohledy blízkých lidí, přátel i sloužících, kteří se kolem císařovny pohybovali. Ať už se jednalo o důvěrníci, manžela, dcery či obyčejného komorníka, každý měl na císařovnu určitý názor, a každý ji viděl v tak trochu jiném světle. Proto ve své práci zkusím interpretovat a popsat pohled na císařovnu očima jejího okolí.

Abych mohla analyzovat určité náhledy či názory na císařovnu, budu muset využít vybrané paměti dvorních dam, komorníků a její dcery Marie Valerie. Využiji k tomu i korespondenci, kterou císařovna v posledních letech života vedla se svým manželem a dětmi. O Alžbětě bylo napsáno a vydáno spousta odborné literatury, ale mě zajímá čistý pohled lidí, kteří ji znali a kteří si vedli o stárnoucí císařovně deník. Jedním z nejznámějších je deník hraběnky Irmy Sztárayové, která císařovnu doprovázela na jejích cestách v posledních čtyřech letech jejího života až do její smrti. Byla nejen její důvěrníci, ale stala se i její nejlepší přítelkyní. Ve svých vzpomínkách tak líčí její poslední léta i Alžbětinu tragickou smrt, již byla první očitou svědkyní.¹

Ke své práci využiji také deník hraběnky Marie Festeticsové, která s císařovnou trávila poslední

1 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. str. 144.

léta. Jeden z dalších významných pramenů, ze kterých jsem čerpala, byl deník její dcery Marie Valerie, která sice v posledních letech jejího života svou matku moc nevidala, ale když se zdržovala ve Vídni, vždy si své zážitky s matkou zaznamenávala do svého deníku. Jsou zde zachyceny pohledy na císařovnu Alžbětu, která se pro svůj podmanivý zevnějšek a výstřední způsob života nakonec stala mýtem.² Dalším významným pramenem jsou paměti komorníka Františka Josefa I. Eugena Ketterla, který ve svých pamětech zmiňuje i císařovnu Alžbětu. Budu také čerpat z knih, které napsala odbornice na Habsburky Brigitte Hamannová. Ta se v jedné ze svých knih zaměřuje na to, jakým způsobem na císařovnu nahlížela vídeňská šlechta.³ Jeden z dalších významných pramenů, který ke své práci využiji je kniha od Gabriele Praschl-Bichlerové „Naše milá Sisi“, která popisuje vztah Alžběty s matkou císaře arcivévodkyní Žofíí. Kniha obsahuje dochovalou korespondenci, díky které můžeme zjistit, jaký názor si na císařovnu utvořila nejen arcivévodkyně Žofie, ale celá její rodina.⁴ Poslední pramen, ze kterého budu čerpat, budou paměti důvěrnice a její neteře Marie Lousie von Wallersee-Larischové. Hraběnka zde líčí svůj vztah k císařovně a popisuje zde všední starosti Alžběty, které se obvykle týkaly různých zkrášlovacích rituálů.⁵

Já se tyto pohledy různých lidí pokusím analyzovat na základě mnou zvolených témat a následně je z genderového hlediska porovnávat. Každý muž v Alžbětině blízkosti se díval na císařovnu jinak a všiml si jiných věcí než jakých si všimla například její dvorní dáma. Spousta prací o Alžbětě věnuje pozornost její povaze, jejího chování či samotných názorů. Já se pokusím v této práci zaměřit na její vzhled, povahu i chování. Nebudu však zde reflektovat názory samotné císařovny, ale jak jsem již zmínila, názory, dojmy a pohledy lidí, kterými se císařovna obklopovala, tj. jak stránoucí císařovna působila na své okolí.

2 SCHAD, Martha, SCHAD, Horst, *Marie Valerie, Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, Praha 2007. str. 333.

3 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. str. 468.

4 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Naše milá Sisi: Pravda o arcivévodkyni Žofii a císařovně Alžbětě*, Praha 2010. str. 222.

5 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014. str. 208.

2 CÍSAŘOVNIN ŽIVOT

V této teoretické části nastíním Alžbětin život. Popíši její vztah k habsburské rodině a nezdravou lásku, kterou chovala ke svým sourozencům a rodičům. Následně se ale budu věnovat jejím rituálům, které císařovna vedla. Zaměřím se především na péči o její vzhled, drastické diety, cvičení a pravidelné přeměňování svého těla, které si císařovna zapisovala každý den do svého speciálního deníku.

Alžběta pohlížela na svět kolem sebe prostřednictvím poezie a literatury. Sama se zabývala psaním básní a téměř vše přirovnávala k řeckým hrdinům, jako byl její oblíbený Achilles a Odysseus. I tito řečtí hrdinové měli na císařovnu obrovský vliv.

Největší lásku však chovala k německému básníkovi Heinrichu Heinemu. Tento básník ji ovlivňoval natolik, že si dokonce i samotná Alžběta myslela, že s ním přichází do spiritistického kontaktu.⁶ Proto část této práce věnuji i její duchovní tvorbě a poezii, která se stala další Alžbětinou celoživotní vášní. Jelikož císařovna trávila poslední roky svého života na cestách, rozhodla jsem se, že na konci také přiblížím jeden z dalších mnoha Alžbětiných koníčků. A tím je samotné cestování, které císařovna podnikala, jen aby se nemusela zdržovat po smrti korunního prince Rudolfa ve Vídni.

2.1. Rodina

Alžběta Amálie Evženie, zvaná Sisi, se narodila jako bavorská princezna z rodu Wittelsbachů v Mnichově dne 24. prosince 1837. Narodila se jako čtvrté dítě bavorskému vévodovi Maxmiliánovi Josefovi a vévodkyni Ludovice. Přestože toto manželství nebylo příliš šťastné⁷, podařilo se manželskému páru zplodit celkem dalších osm dětí, které Alžběta z celého srdce milovala. Císařovna strávila dětství na zámku v Possenhofenu u Starnberského jezera v Bavorsku. Naučila se zde perfektně jezdit na koni a plavat. Ale především zde malá Alžběta pocítovala svobodu a volnost, které prosazoval i její otec, známý volnomyšlenkář, bavorský vévoda Maxmilán Josef.⁸ Pokud jde o lásku k rodičům, Alžbětin vztah k otci se jeví spíše jako méně výrazný než vztah k matce, ačkoli měl na její osobnost a charakter mnohem zásadnější vliv. Mimo to, Sisi převzala řadu otcovských vášní a rozmarů. Jedna z největších vášní byla právě láska k antickému Řecku, která se projevila i na vile Achillion, kterou si nechala postavit v roce 1885 na řeckém ostrově Korfu.⁹

6 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 31.

7 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 9.

8 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009 s. 14.

9 ACHILLION, *Achillion Museum*, [online]. [cit. 2021-04-18]. Dostupné z: <http://www.achillion-corfu.gr/default_en.html>

Měla dále vášeň pro cestování, slabost pro exotiku (mezi svými dvořany měla například černošského trpaslíka)¹⁰, nadšení pro hru na citeru, pro poezii nebo cirkusový svět.

Alžběta svého otce jako dítě příliš moc nevidala, a proto chovala ona i její sourozenci vřelejší náklonnost spíše k matce.¹¹ Pro císařovnu zůstala mateřská náruč po celý život místem, kde si mohla vylít své stesky a všechny druhy stížností. Stejně jako k matce, tak i ke svým sourozencům chovala Alžběta až nezdravou lásku. Do Possenhofenu nebo za svými sourozenci utíkala pokaždé, když měla pocit osamělosti a domnívala se, že ji habsburská rodina (včetně císaře) opustila. Proto si často k sobě zvala jako společníky své milované bratry a sestry. Její mimořádné oblíbě se těšili vévoda Karel Theodor, přezdíváný Gackel. Dále se často po jejím boku objevovala sestra Helena Thurn-Taxis („Nené“), která ji doprovázela i poprvé do Bad Ischlu v roce 1853 na oslavu narozenin císaře Františka Josefa, ze kterého se náhle vytvořil zásunbní večírek, na kterém se teprve patnáctiletá Alžběta zamilovala do pohledného rakouského císaře. Sourozenci byli Sisi neustále na blízku, dokonce i v letech 1859/60, kdy se u Alžběty projevil dráždivý kašel a císařovna musela náhle odjet z Vídně do středomořských oblastí. Na Korfu musela být poslána ihned nejstarší sestra Helena, aby nejen dělala společnost nemocné Sisi, ale aby především uvedla na pravou míru císařovnin labilní stav.¹²

Je obecně známo, že Alžbětin kašel se jevil spíše jako chronický, který střídala častá deprese a úzkosti. Všechny její nemoce tak mizely, jakmile překročila hranice monarchie. Sisi pak tyto stavy v posledních letech svého života čím dál více používala jako záminku k tomu, aby mohla odcestovat pryč, daleko od vídeňského dvora a žít si svobodný život. Kontakt s lidmi byl pro císařovnu problematický, a jelikož byla císařovna velmi náladový člověk, vždy záleželo na tom, jakou má zrovna císařovna náladu na to, aby se shledala se svým manželem, dětmi, nebo přítelkyněmi. Jediní, na koho se toto nikdy nevztahovalo, byli její sourozenci.¹³

Bohužel ani s přibývajícím věkem se její postoj k ostatním lidem nezměnil. Naopak se před ostatními pokoušela co nejvíce skrýt a na veřejnosti se téměř už neobjevovala.¹⁴ Pokud se jednalo o důležitou návštěvu nebo o jinou důležitou událost, chránila si tvář vějířem, závojem nebo slunečníkem. Věděla, že před stářím nelze uniknout, přesto chtěla být stále zachována jako krásná císařovna. Po smrti své sestry Heleny, Sofie a svého syna Rudolfa se pak stáhla z veřejného života úplně. Dvorních plesů a jiných společenských událostí se již nezúčastňovala, přestala psát básně, jezdit na koni a dokonce se „smířila“ se stářím, ba naopak, začala toužit po smrti.

10 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 100.

11 SCHÄFER, Martin, *Sissi*, Praha 1993. s. 14.

12 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 102.

13 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998 s. 108.

14 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 6.

2.1.1. Manželství

Jednou si Alžběta posteskla v jednom ze svých dopisů psané Marii Valerii: „*Manželství je nesmyslná instituce – v patnácti je člověk prodán a vysloví přísahu, které nerozumí a které se nemůže zbavit 30 a více let.*“¹⁵ Z tohoto výroku jasně vyplývá, jaký názor měla Alžběta na manželství. Když se ale s císařem Františkem Josefem zasnoubila, viděla vše jinak. Sisi v té době ještě nevěděla, co s sebou postavení císařovny přináší, stejně tak netušila, co s sebou obnáší i role manželky. Je ale nepochybné, že na samém začátku vztahu si oba partneři jeden druhého vážili a milovali se. Až postupem času začala být Alžbětě císařova láska na obtíž.¹⁶ Naopak císař miloval svou ženu celý život a s přibývajícím věkem jeho láska stále sílila.

Mladý pár se setkal 16. srpna 1853 v Bad Ischlu, kde měl císař své letní sídlo. Jak jsem již zmínila v předchozí kapitole, původně se jednalo o císařův narozeninový večírek. Arcivévodkyně Ludovika měla původně přijet pouze s jednou dcerou Helenou, nakonec se k nim ale přidala i malá Sisi. Tato scéna je však ve filmech pojata trochu jinak. V nejznámějším rakouském filmu z roku 1955 s názvem „Sissi“ je záminka k večírku sice stejná, ale v tak trochu jiném pojetí. Většina z nás zná tento příběh tak, že mladý císař si za svou nevěstu měl původně vybrat bavorskou princeznu Helenu, načež se ale zamiloval do krásné Alžběty a rozhodl se, že si vezme ji. Účel cesty arcivévodkyně s dcerami byl ale ve skutečnosti tak trochu jiný. Oslavy se účastnil i bratr císaře Karel Ludvík a představa dvojí svatby se arcivévodkyním velmi líbila.¹⁷ Volba byla zcela na císaři, kterou nevěstu si zvolí. Je pravdou, že se spíše diskutovalo o starší dceři Heleně, neboť Alžběta byla ještě příliš mladá. Po příjezdu arcivévodkyně s dcerami je však volba jasná. Mladý císař nemůže z krásné a stydlivé Sisi spustit oči. Svou volbu také oznámí večer téhož dne na plese, kdy vyzve o půlnoci Sisi k tanci. Když císař vyzve dívku ke kotiliónu, znamenalo to, že se dívka stane brzy jeho nevěstou. Všichni tuto tradici znali, až na Sisi, která celou situaci nepochopila. Následně ji ale večer matka celou situaci objasní a Alžběta reaguje nadšeně, ale zároveň i velmi vystrašeně. Ve svém deníku se pak Ludovika o celé této situaci zmínila. Matka se své dcery údajně téhož večera zeptala, zda si myslí, že bude moci císaře milovat. Bavorská princezna se rozplakala a odpověděla: „*Ano, jak by bylo možné toho muže nemilovat? Ale jak si může myslet právě na mne? Jsem tak mladá a bezvýznamná.*“¹⁸

15 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 30.

16 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998 s. 51.

17 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009 s. 24.

18 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 25.

Svatba se konala 24. dubna 1854 v augustiniánském kostele v západním palácovém křídle. Přítomen byl celý dvůr. Sisi měla na sobě dlouhé bílé saténové šaty vyšíváné stříbrem a na hlavě svatební diadém darovaný od arcivévodkyně Žofie.¹⁹ Pro Sisi ale svatba rozhodně nebyla nejkrásnějším okamžikem v jejím životě.

Během svatby i během ceremonií, které se konaly ještě před svatbou, se několikrát zhroutila. I po svatbě se císařovna děsila menších audiencí, které se konaly v salóncích. Mladá, vystrašená a uplakaná císařovna byla pod velkým tlakem, který zašel tak daleko, že ze slavnostní recepce se slzami v očích utekla. Poslední dny před svatbou byly pro mladou dívku velmi náročné. Sisi zažila ukázkou toho, co ji v budoucnu čeká, což u ní vyvolávalo nejistotu a strach ze selhání a osamělosti v cizím prostředí.²⁰

Je známo, že Alžběta obecně trpěla melancholickými náladami. A dvorní život ve Vídni tomu naopak nepřispěl. Život na veřejnosti ji byl proti mysli a představovalo pro ni muka, když po společných nocích s císařem musela trávit každý den snídaně a večeře společně s celou rodinou. Tomuto zvyku se také později co nejvíce vyhýbala a často svou nepřítomnost sváděla na svůj kašel či nevolnost.

Bohužel ani svatební noc neproběhla podle Alžbětiných očekávání. Sisi, stejně tak jako ostatní dívky v 19. století, byly o roli manželky informovány pouze povrchně a ještě nikdy předtím nebyly seznámeny se sexualitou a s manželskými povinnostmi.²¹ Proto na ni František Josef nespěchal a čeká s plněním manželských povinností až na třetí noc po svatbě.²² Pro Sisi byl tento zážitek traumatizující. Bez jakékoli přípravy na roli manželky byla vržena z jednoho extrému do druhého. Musela se naučit tělesné lásce, kterou Alžběta nikdy nepochopila a jen zřídka ji konzumovala.

Hamannová uvádí, že to bylo zapříčeno mentální anorexií, která se u ní objevila v prvních letech manželství. Obecně se dá říci, že ženy trpící mentální anorexií chovají k sexuálnímu životu velkou nechuť, ba dokonce odmítají jakoukoli formu sexuálního života. Svou nechuť k manželským povinnostem také Alžběta vyjádřila ve své básni:

„Pro mě žádnou lásku,
pro mě víno ne,
Po prvním je špatně,
po druhém je zle!“²³

19 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 37.

20 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 48-49.

21 LENDEROVÁ, Milena, Vladan HANULÍK a Daniela TINKOVÁ, ed. *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. s. 20.

22 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 34

23 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 35.

Manželská povinnost se tak pro ni stala spíše výjimečnou záležitostí. Sisi vyžadovala, aby ji muži milovali, nechápala však, že po ni touží.²⁴ Po narození korunního prince Rudolfa si myslela, že svou manželskou i dynastickou povinnost splnila a udělala za touto kapitolou tlustou čáru.

František Josef svou ženu stále miloval a choval k ní úctu a respekt, přesto si přál s Alžbětou trávit více času, a nejlépe i noci. Sisi se ale manželské loži vyhýbala, ostatně už její večerní rituály před ulehnutím k spánku nepřispívaly k tomu, aby s manželem sdílela vášnivou noc. Mj. trávila spoustu času na cestách a ve Vídni se zdržovala jen při rodinných a zvláštních příležitostech.

Císař byl velmi osamělý a stále svou manželku žádal, aby za ním na nějaký čas přijela. Císařovna mu toto přání vyplnila jen málokdy, a tak osamělý císař vyhledával útěchu jinde. Navázal vztah s Annou Nahowskou, jejichž poměr trval celých 14 let.²⁵ Sisi svého muže milovala a i v pozdějším věku projevovala manželskou oddanost, láska pro ni ale touto aférou skončila. Císařovna nedokázala pochopit, proč si císař hledá útěchu jinde a reaguje tím, že se s horlivostí vrhá do společenského života. Chtěla to císaři nějakým způsobem vrátit, a tak podnikala delší cesty z Vídně, pořádala privátní večírky ve svém bytě a dělala vše pro to, aby provokovala své okolí. Sisi tuto nevěru chápala jako obrovskou zradu, což zapříčinilo, že ještě více přimkla ke své matce a svého otce začala nenávidět. Jak jsem již zmínila, arcivévodkyně Ludovika a bavorský vévoda Maxmilián Josef neměli příliš šťastné manželství. Vévoda svou ženu neustále podváděl. Postupem času si sice dokázali vybudovat přátelský vztah, ale Ludovika svého muže milovala i nadále a jeho aféry s jinými ženy ji po celý život trápily. Alžběta toto v pozdějších letech pochopila, což byl hlavní důvod, proč svého otce zavrhl.²⁶

Další žena, která hrála v císařově životě velkou roli a byla mu vždy oporou, byla herečka Kateřina Schratttová. Tento vztah se ale od těch ostatních velmi lišil, a to tím, že ho zinscenovala sama Alžběta.²⁷ Císařovna v posledních letech svého života trávila ještě méně času s císařem a stále více cestovala. Císař byl velmi osamělý a neustále toužil po císařovnině přítomnosti, kterou projevoval ve svých dopisech. Císařovna se tak rozhodla, že najde Františkovi přítelkyni, která mu v době její nepřítomnosti bude dělat společnost. Netušila, že ji tento nápad bude mučit a vysilovat, nebo dokonce, že na tuto ženu bude velice žárlit. Navenek tento nápad sice hodnotila jako velice úspěšný, ve skutečnosti ji ale velmi trápil. Císařovna žárlila a vyvovalo to u ni myšlenku, že ji císař už nemiluje. Svou ztracenou lásku také několikrát oplakávala ve svých básních.

24 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 58.

25 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 73.

26 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 59.

27 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele: *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 83.

Když v létě roku 1886 přátelství mezi herečkou a císařem teprve začínalo procházkami v Bad Ischlu, císařovna je neustále pozorovala a poprvé si uvědomila, že se jí tento nápad vlastně příliš nezamlouvá.²⁸

Alžběta ženy posuzovala podle vnější krásy a podle postavy. Kateřina nebyla zvláště hezkou ani štíhlou dívkou, jak naznačují Alžbětiny básně, ve kterých ji označovala „tlustý anděl“.²⁹ Tímto svou soupeřku také často trápila a dávala jí to v dopisech svými nápady a radami na nové diety velmi najevo. Kateřina ji naopak obdivovala a chovala k Sisi velký respekt, i přesto, že ji Alžběta podle své nálady střídavě přijímala i nepřijímala. Přestože k ní chovala císařovna vnitřní nezájem, který se navenek jevil jako přátelství, držela nad tímto vztahem až do konce svého života ochrannou ruku.

František Josef udržoval s herečkou vztah i po smrti Alžběty. Jejich vztah ale již nebyl tolik harmonický, naopak spíše problematický. Zpočátku mu stála po boku jako utěšitelka, ale když pochopila, že se jejich vztah i po smrti císařovny nezmění a zůstane stále na přátelské bázi, trestala ho podobně jako císařovna – dlouhými cestami. Teprve v posledních letech jeho života se opět ujala role společnice a byla mu oporou až do jeho smrti.³⁰

Alžbětin vztah k mužům je vůbec zajímavým aspektem jejího života. Jak jsem již zmínila, Alžběta byla ráda milována a obdivována, z její strany se tak spíše jednalo vždy o duchovní a platonickou lásku, než tělesnou, jak uvádí některé zdroje. Co se týče duchovní lásky, Alžběta ve svém životě pravděpodobně (radši zrelativizovat, do hlavy jí nikdo neviděl) platonicky milovala zásadnějším způsobem celkem tři muže, kteří významně ovlivnili její duchovní život. Dva z nich byli zmiňovaní řečtí hrdinové Achilles a Odysseus, a ten třetí byl ostře kritizovaný básník 19. století Heinrich Heine, se kterým přicházela do spiritistického kontaktu a dokonce si myslela, že jí ve spánku diktuje verše. Této problematice se ale budu věnovat v jiné kapitole.

V realitě, stejně jako mnoho žen, tak i císařovna ráda flirtovala s muži ve svém okolí. Ráda si s muži pohrávala a ráda je ovládala, role vítězky pak měla připadnout výhradně jí. Je možné, že císařovna chovala city k některému ze svých obdivovatelů, jak jsem již ale zmínila, pravděpodobně šlo pouze o i zde o platonický vztah.

Je jisté, že ji velmi okouzлил maďarský hrabě Gyula Andrásy, kterého popisovala jako krásného, silného a temperamenního muže.³¹ Císařovna s ním při svých pobytech v milovaných Uhrách strávila mnoho času a dokonce lze předpokládat, že se navzájem fyzicky přitahovali, což bylo u Alžběty velmi nezvyklé a nevídané. Vždy se ale jednalo o platonickou lásku, nikdy tak k

28 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 84.

29 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 89.

30 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998 s. 95.

31 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 152.

milostnému poměru mezi nimi nedošlo.³²

Dále se mluví o anglickém důstojníkovi Williamovi Bay Middletonovi, který byl Sisi přidělen jako průvodce, když se v sedmdesátých letech účastnila honů v Anglii. Mladý důstojník nejdříve neprojevoval přílišné nadšení, že bude muset provádět a dohlížet na Její Veličenstvo. Brzy se ale sblížili a získal v ní opravdovou přítelkyni. Opět je dodnes velmi nejisté, zda ho označit za milence, či nikoli. Alžběta se o něm zmiňuje pouze ve svých básních, kde ho přirovnává k podivnému druhu. V jedné básni ho ale přirovnává k zbylé larvě, pravděpodobně jako symbol ukončeného přátelství a lásky. Bay Middleton se totiž roku 1882 oženil a císařovnu tím urazil. Zápis důvěrnice Marie Larischové-Wallersee ale říká, že i po jeho svatbě se několikrát setkali na zámku Gödölő. Podle zmiňky z deníku Marie byl vztah pravděpodobně ukončen v Bavorsku samotnou císařovnou. Bay Middleton údajně přijel za Sisi z Vídně až do Bavorska, kde ho přijala její neteř Marie Larischová-Wallersee. Marie údajně nic z tichého rozhovoru neslyšela, když ale vyšla císařovna z pokoje, plakala. Není tak zcela jasné, co se v místnosti odehrálo, víme však, že se po tomto rozhovoru s Williamem Bay Middletonem již nikdy nesečkala.³³

I přes to lze považovat manželství Františka Josefa I. a Alžběty v prvních letech za vskutku harmonické a šťastné. Oba manželé se velmi milovali, pouze s tím rozdílem, že císař svou ženu miloval celý život a jeho láska k ní stále rostla. Sisi tuto ztracenou lásku v posledních letech manželství oplákovála a císařovy aféry chápala jako zradu a důkaz ztracené lásky.³⁴

Obecně vznikla domněnka, že hlavním faktorem zničeného manželství byl komplikovaný a špatný vztah mezi tchýní Žofií a Alžbětou.³⁵ Dnešní prameny ale uvádějí, že vztah mezi nimi byl sice chvílemi problematický, neboť docházelo mezi ženami k časté výměně názorů, avšak si Žofie vytvořila ke své snaze a neteři vroucí vztah a byla císařovninou blízkou přítelkyní. Ze stovek dochovaných dopisů lze vyčíst, že mezi členy rodiny vládla velká harmonie a Žofie byla považována za láskyplný střed rodiny.³⁶ Přestože měly tyto dvě ženy na dvorní život a etiku trochu jiný názor, Sisi i tak ke své tchyni chovala sympatie a v raných letech manželství se z celé rodiny chodila svěřovat a vyplakávat právě ke své tchyni. Přestože v těchto letech byla její nejbližší důvěrníci, po její smrti Alžběta vyprávěla své dceři Marii Valerii jen ty nejhorší pomluvy.

32 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 72.

33 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014 s. 220.

34 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 59.

35 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Naše milá Sisi: Pravda o arcivévodkyni Žofií a císařovně Alžbětě*, Praha 2010. s. 18.

36 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Naše milá Sisi: Pravda o arcivévodkyni Žofií a císařovně Alžbětě*, Praha 2010. s. 18.

Marie Valerie předala svým dětem to, co od své matky vyslechla, a díky této pomluvě můžeme konstatovat, že Alžbětin první životopisec Corti získal informace k tomuto tématu již překroucené.³⁷ Není dodnes známo, proč Alžběta vykreslovala společené chvíle s Habsburky v těch nejčernějších barvách. Naopak v dochovalé korespondenci lze vyčíst, že ji v dané době všední dny s habsburskou rodinou nepřipadaly tak hrozné. Lze tedy říci, že poměr mezi arcivévodkyní Žofíí a Alžbětou nebyl v žádném případě špatný. Z dochovalé korespondence lze soudit, že Žofie nebyla chladná a tvrdá, tak jak ji popisují jiní životopisci. Naopak to byla velmi dobrosrdečná a laskavá žena, která svou snachu velmi milovala.

Obecně lze konstatovat, že Alžběta nebyla dobrou manželkou, ačkoli svého muže milovala a byla mu oporou. Na druhou stranu, císařovna se občas snažila svého muže posunout do podřízeného postavení. Během let, kdy se císařovna nacházela na cestách, se císař téměř neustále zajímal o jejich průběh, a Sisi ho ráda nechávala svým neodepisováním v nejistotě. Císař byl velmi zoufalý a svou ženu téměř v každém dopise prosil, aby se za ním vrátila, neboť její přítomnost velmi postrádal. Rovněž ji za každý její zájem, či odpověď projevoval velkou vděčnost, čímž se císařovna dostala do nadřazené role. Císařovna naopak věděla, že těmito svými vzdory a chováním, dostane od svého muže vše, co si přeje. Těchto slabostí si všiml i císařův komorník Eugen Ketterl, z jehož paměti můžeme vyčíst, jaký postoj k roli manželky císařovna ve skutečnosti zaujímal: *„Musím potvrdit, že ideálu manželky byla na míle vzdálená. Pokud je místo ženy po boku manžela v radosti i ve starosti, pokud není úlohou muže jen krátit ženě volný čas a pokud je dvojnásobnou a trojnásobnou povinností především císařovy manželky ulehčovat mu jeho práci a být pokud možno shovívavá k jeho slabostem... pak byla Alžběta velmi, velmi špatnou manželkou. Snad by byla ideální ženou po boku blouznivého básníka, umělce nebo šlechtice se smyslem pro umění, jehož úlohou by bylo „žít pro ni“. Byla naprosto nevhodnou manželkou pro panovníka, který musel brát svou úlohu vážně, i kdyby byl tak velkým milovníkem umění a tak moudrým člověkem jako král Šalamoun.“*³⁸

37 CORTI, Egon Caesar, *Alžběta: zvláštní žena: podle písemné pozůstalosti císařovny, deníků její dcery a dalších nezveřejněných dokumentů*, Praha, 2008. s. 55.

38 KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970. s. 61.

2.1.2. Císařovna jako matka

Císařovna se odmítala účastnit všedního života nejen svého manžela, ale také dětí. Opouštěla je na dlouhé měsíce, aby se mohla věnovat svým zájmům. Samozřejmě to mělo na děti velký dopad. Zejména na jediného syna korunního prince Rudolfa, který svou matku velmi postrádal a ve starších letech jí to vyčítal.

Císařský pár měl celkem čtyři děti, přičemž pouze dvě přežily své rodiče. První dítě jménem Žofie, se narodilo 5. března 1855, rok po svatbě. Rok poté, 5. července 1856 se narodila druhá dcera Gisela³⁹. Výchova vlastních dětí Alžbětu často vysilovala. Sama ve své korespondenci uvádí, že nemá ráda malé děti a je pro ni velice náročné si k nim utvořit kladný vztah.⁴⁰

Trpěla melancholickými náladami, depresemi a neměla s dětmi žádnou trpělivost. Arcivévodkyně Žofie o tomto problému věděla a sama navrhla, aby byly apartmány obou děvčat přestěhovány do blízkosti jejich. Více životopisců uvádí, že děti Žofie přestěhovala bez souhlasu císařovny a především z důvodu, že císařovna byla ještě sama dítě a jako matka by nebyla schopna se o své děti postarat. Jedná se ale o pouhý mýtus. Sisi proti tomuto návrhu nic nenamítala. Následně ale došlo k výměně názorů mezi Františkem Josefem a jeho matkou, který matku přemlouval, aby děvčata přestěhovala zpět do blízkosti Alžbětých apartmánů. Po dlouhém zvážení se císařovna rozhodla, že chce mít nakonec své děti u sebe. „*Když se po dlouhém odloučení vrátí do Vídně, chce mít své děti u sebe. Abychom děti v Hofburgu definitivně ubytovali, došli jsme k závěru, že je umístíme do Radeckých pokojů, kde budou mít více místa, což je nahoře spojeno s obtížemi a Sisi tak nebude muset chodit po schodech, aby se k dětem dostala.*“⁴¹ (František Josef své matce, Hofburg, 1856). Arcivévodkyně Žofie nakonec svolila a tento konflikt se v korespondenci již nikdy neobjevil. Žofie byla velmi milující babičkou a zalíbilo se jí mít děti poblíž svých pokojů. Když byl císař zaneprázdněn prací a císařovna zrovna ve Vídni nepobývala, věnovala péči dětem Žofie, která velmi brzy postřehla císařovninu nenávist k malým dětem. Je tedy logické, že se jí návrh císaře s přestěhováním dětí zpět k císařovně moc nezamlouval. Hraběnka Marie Louisa Larisch-Wallersee si dokonce do svého deníku zaznamenala: „*Čas od času ji přemohla nepřirozená nenávist vůči vlastním dětem. Děti jsou prokletím ženy, protože ničí její krásu, která je největším darem božství'...*“⁴²

39 CARTLAND, Barbara. *Sissi: soukromý život Alžběty, císařovny rakouské*. Přeložil Karel VOLESKÝ. Praha: Vinohrad, 1992. s.

40 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a Pravda*, Praha 1998. s. 130.

41 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 131.

42 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014 s. 83.

V prvních letech manželství, kdy Alžběta ještě svého muže doprovázela na krátkých cestách, s sebou manželský pár bral výjimečně i své dvě dcery. V roce 1857 odjel císařský pár i s dcerami na cestu po Uhrách. Během této cesty ale obě dcery onemocněly těžkými průjmy. Nejdříve se rychle uzdravovala starší dcera Žofie a s Giselou to nevypadalo příliš dobře. V zápětí se ale začala zlepšovat i malá Gisela. Bohužel starší dcera se opět začala zhoršovat, a nakonec své nemoci ve svých dvou letech podlehla. Oba rodiče tato událost velmi zasáhla a císařovna si vyčítala pak celý svůj život, že svou Žofii vzala s sebou na cestu do Uher. Alžběta se po její smrti zavírala na několik hodin do svého pokoje a stále plakala. Zmocnila se jí úzkost a přestala se zcela starat a zajímat o svou druhou dceru Giselu. To se pak odrazilo v její dospělosti, kdy si se svou dcerou příliš nerozuměla a jejich vztah byl velice chladný.⁴³

21. srpna 1858 porodila Sisi syna, korunního prince Rudolfa. Sisiin vztah k malému Rudolfu se nikterak nelišil od chladného vztahu ke Gisele. Alžběta se stále nevzpamatovala ze smrti své nejmladší dcery Žofie, a navíc byl porod velmi komplikovaný a dlouhý. Bylo nutné, aby si Alžběta po tak těžkém porodu dlouho odpočinula, a tak odjela na několik měsíců z Vídně. Výchovy se tedy ujala opět babička arcivévodkyně Žofie. Alžběta projevila zájem o Rudolfa až o pár let později, kdy byla jeho výchova svěřena generálu Gondrecourtovi.⁴⁴ Ten svými tvrdými výcviky teprve šestiletého Rudolfa až téměř děsil, a císařovna považovala tento druh výchovy, kdy bylo dítě poléváno studenou vodou, za absurdní. Dle císařovny byl Rudolf velmi citlivé dítě a nebylo takovému výcviku hodno.⁴⁵ Tímto tak poprvé a naposledy výrazně zasáhla do výchovy svého syna a dala císaři ultimátum – buď odejde ona, nebo generál. V té době se už Alžběta jevila jako sebevědomá žena a moc dobře věděla o síle císařovy lásky, tudíž vsadila na jednu kartu, nového vychovatele, odpovídajícího Alžbětiným požadavkům.

I přesto, že se Alžběta dalším možným těhotenstvím vyhýbala, přivedla na svět v Uhrách 22. dubna 1868 děvče jménem Marie Valerie, přezdívané také „uherské dítě“. Některé prameny uvádějí, že to byl pro císaře dárek za rakousko-uherské vyrovnání, které proběhlo v roce 1867. Je ale velmi pravděpodobné, že toužila svým milovaným Uhrám dát budoucího panovníka. Každopádně díky tomuto narození, Alžběta zcela změnila svůj postoj k dětem. Vztah k Marii Valerii byl velmi odlišný od vztahu, který měla ke svým ostatním dětem. Marii Valerii považovala za „jedinou“, věnovala jí všechnu svou lásku a rozhodla se, že bude Marii vychovávat podle svých představ. Na svou dceru se velmi upnula a brala ji s sebou na všechny své cesty.

43 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 52.

44 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 134.

45 CORTI, Egon Caesar, *Alžběta: zvláštní žena: podle písemné pozůstalosti císařovny, deníků její dcery a dalších nezveřejněných dokumentů*, Praha, 2008. s.120n.

Vytvořila se u ní přehnaná starost o její zdravotní stav, který přerostl až v hysterii.⁴⁶ To je také důvod, proč ji císařovna zakázala jezdit na koni. Ačkoli sama byla vášnivou a nadšenou jezdkyň, nikdy své dceři nepovolila, aby se tomuto sportu podvolila, stejně tak, jako ona.

Alžbětina přehnaná láska k Marii Valerii se projevila i ve výběru ženicha. Nejdříve prosila svou dceru, aby se do svatby příliš nehrnula a svou matku neopouštěla. Ale pokud se skutečně zamiluje a bude se chtít provdat, ať tak učiní. Na druhou stranu se nechtěla o dceřinu lásku s nikým dělit, dokonce ani s životním partnerem, kterého si Marie Valerie zvolila. Marie se zamilovala do arcivévody Františka Salvátora, který pocházel z vedlejší linie habsbursko-lotrinského rodu. Sisi tuto ztracenou lásku ve svých básních opět oplakávala a měla pocit, že ji již všichni opustili, včetně její „jediné“. Vzbudila tak v Marii výčitky, které u ní převládaly až do její smrti.⁴⁷

Její závislost na své dceři a přehnaná péče měla za následek, že Marie Valerie si v pozdějších letech oblíbila spíše svého otce. Kvůli Alžbětinému neustálému cestování, neměla Marie příležitost poznat rodinný život se svým otcem a sourozenci, který se jí zalíbil natolik, že se rozhodla ve Vídni pak se svým otcem zůstat. Přestože Marie Valerie svou matku milovala, nikdy ji nechápala a nerozuměla jejím výtržnostem a rozmarům. O tom svědčí i deník, ve kterém popisuje svůj vztah k matce: „*je mezi námi tolik nepřekročitelných zábran, které by neexistovaly, kdybychom obě neměly stejně tvrdý charakter, stejně vášnivě příkrý, netrpělivý úsudek, stejnou blouznivou schopnost nadšení, jež má tak protikladné pohnutky.*“⁴⁸

Ke sňatkům svých dětí Gisely a Rudolfa přistupovala Sisi diametrálně odlišně. Přestože sama věděla, jaké to je provdat se v nízkém věku do jiné rodiny a do zcela neznámého prostředí, rozhodla se Giselu v 16 letech provdat za bavorského prince Leopolda. Rudolf si naopak vzal belgickou princeznu Stefanií, kterou císařovna neměla příliš v lásce. S volbou princezny nesouhlasila a často Stefanií urážela a ponižovala. Většinou to bylo na úkor její postavy, jelikož Stefanie nebyla nijak zvlášť štíhlá, a jak jsem již zmínila, císařovna těchto nedostatků často využívala k posměchu a k zvedání si svého sebevědomí, neboť na všechny ženy pohlížela prostřednictvím jejich krásy a postavy.⁴⁹

Sisi svou nejmladší dceru upřednostňovala před ostatními dětmi, které na Marii Valerii pochopitelně žárlily. Gisela to snášela celkem dobře a s Marií Valerií i velmi dobře vycházela. Rudolf se ale s druhým místem nikdy nesmířil. Přesto, že měli mezi sebou velmi chladný vztah, svou matku velmi miloval a toužil po její blízkosti. Rudolf stejně jako jeho matka trpěl depresami a úzkostmi.

46 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 137.

47 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 390.

48 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 139.

49 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 56. a 102.

Byl velmi citlivý a nikdy si na dvorní život ve Vídni nezvykl. Toužil po svobodě a volnosti, stejně jako jeho matka. Je i známo, že Rudolf trpěl závislostí na alkoholu, což byl jeden z mnoha faktorů, které vyvolaly v roce 1889 nešťastnou událost. V lednu 1889 se rozhodl odjet, i se svou milenkou Mary Vetserovou, na lovecký zámek Mayeling. O pár dní (29. ledna 1889) později dostala císařská rodina zprávu, že byl korunní princ nalezen mrtev. Dodnes není zcela jasné, co se zde odehrálo. S největší pravděpodobností spáchal Rudolf se svou milenkou sebevraždu. Nejprve zastřelil Mary Vetserovou, která o celém plánu věděla a souhlasila být s Rudolfem až do poslední chvíle, a poté zastřelil sebe.⁵⁰ Tato událost zasáhla celou rodinu, nejvíce však císařovnu, která vztah k Rudolfovi v zásadě přehodnotila a uvědomila si, jak moc svého syna milovala a jak moc jí byl podobný.⁵¹ Celé císařské rodině změnila smrt korunního prince Rudolfa život. František Josef do konce svého života litoval, že svému synovi nedokázal pomoci a že byl zaneprázdněn natolik, že si jeho trápení nevšiml. Alžběta se opět uzavřela před světem a krátce po jeho smrti často navštěvovala Rudolfův hrob s nadějí, že se jí zjeví jako duch a v klidu si s ním pohovoří.⁵² Snažila se s ním tedy navázat spiritistický kontakt, ale neúspěšně. Kromě toho, vyházela všechny své barevné šaty a až do konce svého života neoblékla jiné šaty než černé.

2.2. „Kult krásy“

Sisi se už jako dítě zajímala o svůj vzhled a o to, jakým způsobem působí na své okolí. Každý z rodiny obdivoval její krásu, což mladé princezně samozřejmě lichotilo, ale mnohem více komplimentů se dostávalo její sestře Heleně, kterou považovali za nejkrásnější z celé rodiny.⁵³ Podle fotografií dnes nelze mladou Sisi považovat za vysloveně krásnou. Její pověstná krása se rozvíjela velmi pomalu. Až po několika porodech se její postava žensky zaoblila a díky léčebným pobytům mimo Vídeň a několika odtučňovacím kúrák se z Alžběty stala krásná sebevědomá žena. Za vrcholné období její krásy tak lze považovat především 60. léta, kdy jí její krása získala až světovou proslulost. V těchto letech se tak na svůj zevnějšek a snahu si udržet její proslulou krásu tak upnula, až vznikl opravdový kult krásy těla.

50 HAMANNOVÁ, Brigitte. *Rudolf: korunní princ a rebel*. Praha: Odeon, 1993. s. 370.

51 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, 1993 Frýdek-Místek 2009. s. 116.

52 SCHAD, Martha, SCHAD, Horst, *Marie Valerie, Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, Praha 2007. s. 183.

53 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 124.

Největší pozornost věnovala své postavě a svým dlouhým, hustým vlasům, které údajně sahaly až po paty.⁵⁴ Aby si udržela svou krásnou postavu, držela přísné diety a několik hodin denně sportovala. Její postava však neodpovídala dobovému ideálu krásy. Ženy sice nosily korzety a snažily se mít útlý pas, jinak ale byly v módě spíše plné tvary a bujná poprsí.⁵⁵ Alžběta si stále udržovala díky pohybu a odtučňovacím kúrám štíhlou postavu. Při jejích 172 cm nikdy nesměla váha překročit 50 kg, což jasně ukazuje, že císařovna měla výraznou podváhu. Když měla dojem, že je příliš tlustá, tuto váhu ještě snížila. Toho dosáhla svým častým hladověním, díky kterému zhubla až na 46 kg. I její známý „vosí pas“, který si nechávala na noc stahovat vlhkými ručníky, nikdy nepřekročil objem více než 50 cm.⁵⁶ Pro svou postavu a svůj štíhlý pas byla císařovna ochotna udělat téměř cokoli. S přibývajícím věkem se snaží zachovat svůj půvab a podnikala stále více odtučňovacích kúr, vymýšlela nové pleťové masky, které by jí vyhladily vrásky, a koupala se v horkém oleji, aby její pokožka zůstala hebká. Přes všechny snahy Alžběta stále stárла a její recepty nadělaly spíše mnohem větší škody, nežli užitek. Z drastických diet měla oteklé kotníky, z pleťových masek měla vyrážky a suchou pokožku a její vlasy se z krásné kaštanové barvy proměnily na šedou. Císařovna si těchto problémů byla velmi vědoma, snažila se je zakrývat vějířem a deštníky, což nám také dokazují fotografie z posledních let jejího života, kdy je zachycena s deštníkem a vějířem zakrývající její obličej. Záznam v deníku Marie Louisa Larisch-Wallersee rovněž dokazuje, že císařovna se stářím nikdy nesmířila: „*Není nic strašnější než se postupně stávat mumii a nechtít se rozloučit s mládím. Pak člověk musí chodit světem jako našminkovaná maska – fuj!*“⁵⁷

2.2.1. Alžbětina posedlost vzhledem

Jak jsem již zmínila, v době dospívání císařovna ještě nevěnovala takovou pozornost svému vzhledu tak, jako v dospělém věku. Ve své době byla považována za jednu z nejkrásnějších žen v Evropě. Muži ji obdivovali a jevili o ni zájem, čehož si byla Alžběta vědoma, a tak se naučila svůj zevnějšek využívat ve svůj prospěch.

Pro Alžbětu bylo nejdůležitější si zachovat štíhlou postavu a krásné zdravé vlasy, o které pečovala snad nejvíce. Své vlasy zbožňovala a označovala je za pomyslnou korunu své krásy.

54 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 134.

55 LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. s. 110

56 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 56.

57 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 139.

Dokonce se jednou ve svém poetickém deníku zmínila o tom, že by pro své vlasy zemřela.⁵⁸ – z toho, jak moc své vlasy zbožňovala a co byla ochotna pro ně udělat, můžeme vyvodit, že Alžběta nepřeháněla a skutečně byla ochotna pro své vlasy zemřít. Jejím proslulým účesem se stala složitá koruna spletená z dlouhých copů, který sama označovala jako „účes pro snímek na zatykač“.⁵⁹ Denní péče o vlasy se odehrávala dopoledne a trvala někdy i tři hodiny. Mytí vlasů pak probíhalo ceremoniálně každé dva týdny, které zabralo vždy s novými, drahými esencemi, až celý den. V ten den musel být k dispozici celý personál a nikdo, dokonce ani František Josef, nesměl s císařovnou promluvit. Kadeřnice se tak pro ni stala u dvora velmi důležitou osobou. Na jejím umění byla vždy postavěna Alžbětina nálada. Pokud její vlasy byly špatně učesány, nebo ji vypadávaly, měla pak Alžběta zkažené celé odpoledne. Proto si našla svou vlastní oblíbenou kadeřnici jménem Fanny Angererová. Tato mladá dívka původně pracovala jako kadeřnice v Burgtheateru a při jedné veselohře roku 1863 si Alžběta všimla účesu hlavní představitelky. Její kadeřnici si nechala ihned zavolat, mladá Fanny souhlasila a byla ihned zaměstnána s ročním platem dva tisíce zlatých. Fanny Angererová se tak stala nejslavnější kadeřnicí monarchie, o niž byl mimořádný zájem. Když se Fanny provdala za obchodního cestujícího Huga Feifalika, jmenovala ho Alžběta ihned osobním sekretářem, aby se nemusela své kadeřnice vzdát. Fanny se stala i císařovninou blízkou důvěrnicí a doprovázela ji na každou cestu. Fanny si byla svého postavení vědoma a na Sisi má značný vliv. Císařovna ji dokonce používala na svých cestách jako svou dvojnici.⁶⁰ Když byla ale Fanny nemocná a nemohla ji učesat, odmítala se císařovna objevit na veřejnosti. Z toho vyplývá, že Alžběta byla na své kadeřnici velice závislá. Císařovně dokázalo zkazit náladu i to, že ji během česání vypadávaly vlasy. Proto si nechala vyrobit speciální „zázračný“ hřeben z jantaru, který podle Alžběty zabraňoval padání vlasů. Na konci obřadu musely být císařovně na stříbrném podnose tyto vypadané vlasy předloženy, aby se ujistila, zda hřeben opravdu pomohl. Aby to císařovně zbytečně nekazilo náladu, vymyslela Fanny trik – vyčesané vlasy tajně ukryla pod zástěru na lepicí pásku.⁶¹ Na tento trik císařovna nikdy nepřišla. To se ale nedá říct o jejím muži, který s tímto trikem výrazně nesouhlasil, neboť věděl, jak moc jsou pro Sisi vlasy důležité.

58 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 25.

59 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 26.

60 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 108.

61 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 30-31.

Na druhou stranu Alžběta různá líčidla a parfěmy odmítala. Milovala přirozenost a různé zkrášlovací šminky odsuzovala. Pro ni se ideál krásy ukrýval především v krásné štíhlé postavě, v bílé pleti a v nádherných vlasech.⁶² Proto čím byla císařovna starší, tím těžší a náročnější byl její boj o udržení její slavné krásy. Na obličejích se začaly objevovat vrásky, které se snažila zamaskovat svými speciálními maskami, které byly velmi náročné a nákladné na přípravu.⁶³ Aby její pokožka zůstala hebká, namáčela své tělo do speciálních koupelí, o kterých se rovněž zmiňuje ve svých pamětech její neteř Marie Louisa Larisch-Wallersee. K její rituálům se ale vrátím až v empirické části, kde je budu detailně rozebírat z pohledu ženského a mužského.

Její velkou starost jí ale dělaly zuby. Císařovna neměla od dětství příliš hezké zuby. Trpěla také jejich bolestmi již od dětství. I přes drtivé hladovky a diety je známo, že císařovna ráda mlsala. Nejraději fialkovou zmrzlinu a bonbóny. Zuby se jí tak začaly velmi rychle kazit, a proto byla císařovna velmi ráda, když jí začaly padat a nahradila je umělými, což bylo velkým tajemstvím.⁶⁴ Císařovnu tento problém velmi trápil. Z tohoto důvodu nenajademe také žádnou fotografii, na které by se císařovna smála. Na veřejnosti se smála co nejméně, a když mluvila, měla vždy přivřená ústa tak, aby své zuby neukazovala. Z tohoto důvodu bylo také císařovně velmi špatně rozumět. Tím, že měla Alžběta nesrozumitelnou a tichou výslovnost, často vzbudilo dojem, že císařovna není příliš chytrá.⁶⁵

Jak již bylo výše řečeno, císařovna se nezajímala pouze o svou krásu, ale také o krásu ostatních lidí, se kterými se často porovnávala. Ráda se hezkými lidmi obklopovala, mohla z nich i popřípadě čerpat inspiraci (jako to bylo například u hlavní představitelky jedné veselohry, kdy se zamilovala do jejího účesu, který česala kadeřnice, kterou si ihned najala do svých služeb). I na fotografiích můžeme spatřit, že císařovna měla pouze krásné dvorní dámy. Později se toto stalo hlavním kritériem pro přijetí do jejích služeb. V šedesátých letech si proto založila album, do kterého sbírala fotografie krásných žen z celého světa.⁶⁶ V tomto albu se nacházela fotografie i její mladší sestry, královny Marie Neapolské, která byla císařovně velmi podobná. Dokonce i rakouští diplomaté byli požádáni, aby zasílali ministru zahraničí snímky hezkých žen, které by si Alžběta založila do svého alba.

Postupem času ale Alžběta zjistila, že její krása se vytrácí a vrásky na obličejích, které se snažila vyhladit svými maskami, nemizí, ba naopak přibývají. Chtěla i nadále zůstat tou pověstnou nejkrásnější ženou v Evropě. Ve skutečnosti se jí to nedařilo, ale v mysli ostatních tak opravdu

62 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 129.

63 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 137.

64 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s.126-127.

65 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 133.

66 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 126-128.

nadále zůstala. Rozhodla se, že po smrti svého syna se přestane zcela fotografovat, portrétovat a ukazovat se na veřejnosti. Nikdo dodnes zcela neví, jak vypadala její tvář v posledních letech jejího života, kterou si tak neustále zahalovala svým vějířem. Její přání zůstalo respektováno i po smrti. Během obřadu bylo zcela běžné, že zůstala rakev otevřena. Císařovna byla ale uzavřená. Jediné, podle čeho si lze Alžbětinou vráscitou tvář domyslet, je její posmrtná maska, která byla odlita ihned po jejím příjezdu do Vídně, a která je dodnes vystavena ve vídeňském Hofburgu.

2.2.2. Diety

Alžběta byla známá svými extrémními dietami a svým zvláštním přístupem k stravování. V mládí velmi ráda jedla, přičemž nejvíce milovala bavorskou kuchyni, pila pivo i víno a rovněž zbožňovala moučníky.⁶⁷ Těchto zvyklostí se ale vzdala ve Vídni, kde trpěla velkými depresemi a záchvaty úzkosti, což mělo pravděpodobně za následek i špatné stravování. Když se zdržovala na vídeňském dvoře, snědla velmi malé množství jídla. Pila pouze mléko, šťávu z hovězího masa, či se živila pomeranči.⁶⁸ Její diety se tak skládaly čistě jen z vajec, mléčných výrobků a ovoce. Jindy naopak byla schopna sníst celou večeři a při procházce vyjít celou pekárnu. Její chuť k jídlu závisela především na jejím momentálním rozpoložení a na tom, kdo byl u tabule přítomen. Když pobývala v Bavorsku, velmi často si dopřávala sladké dezerty a účastnila se společných rodinných večeří. Všechny její dietní zábrany padaly a ona si dopřávala krémové dorty, sorbety, nebo fialkovou či čokoládovou zmrzlinu.⁶⁹ Naopak ve Vídni jedla vždy o samotě a společných večeří se neúčastnila. Když měla dobrou náladu, někdy posnídala se svým mužem. Jinak si nejraději nechávala své dietní pokrmy servírovat ve svých pokojů.⁷⁰

Sisi tyto odtučňovací kúry uskutečňovala jen v případě, pokud váha přesáhla 49 kg. Císařovna se vážila 3x denně a danou váhu si zapisovala do speciálního deníku. Dokázal ji však zkazit náladu i jeden gram navíc, který se na váze nechtěně objevil. Někdy se tak rozhodla pro několikadenní hladovky, kdy pila jen čerstvé mléko a vylisovanou šťávu z hovězího masa, která přišla odporná i samotnému Františku Josefovi. Ten s těmito odtučňovacími kúrami výrazně nesouhlasil. Se střídavými dietami se nikdy nesmířil a dělal si o císařovnu veliké starosti. I přes velký protest císaře zůstala šťáva z hovězího masa součástí císařovna každodenního jídelníčku.

67 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 45.

68 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 56.

69 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 107.

70 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 45.

Tyto stravovací návyky nebyly pro císařovnu dobré a v pozdějších letech to s sebou přinášelo i zdravotní problémy. Čím byla starší, tím více se její vyhublost jevila jako nezdravá. Z hladu ji začaly otékat nohy a na obličeji se objevila někdy i vyrážka. Když ale měla Alžběta dobrou náladu a cítila se v daném prostředí dobře, byla schopna sníst obrovské množství jídla. Což nám i prozrazuje deník hraběnky Sztárayové, která si v roce 1894 poznamenala: „*Některé dny pila pouze mléko, jindy se živila pomeranči. Nejraději jedla pečené maso a vyhýbala se sladkostí, neboť měla strach, že ztloustne. Takto se však nestravovala kvůli zdraví. Často se totiž stávalo, že když se jí zachtělo, snědla celou večeři, aniž by odmítla jediný chod.*“⁷¹

Mléko bylo nejčastější surovinou, kterou císařovna užívala. Na její mléko se chovaly vybrané krávy, které císařovnu doprovázely i na jejích cestách. Krávy a kozy se většinou nakupovaly ve Švýcarsku a později také ve Francii, odkud se následně převezly do Vídně. Pití mléka se postupem času stalo u Alžběty opravdovým kultem, který se přísně dodržoval.⁷² Tomuto rituálu se budu více věnovat opět v empirické části, neboť byly u rituálu přítomny osoby, které si svůj zážitek poznamenaly do svého deníku.

V posledních letech života jedla císařovna pouze studené pokrmy. Nejraději syrová vejce a sklenku tokajského vína. Na cestách ji doprovázela i její vlastní kuchařka, která tyto dietní pokrmy připravovala a přesně ve stanovených hodinách servírovala. Tohoto zvyku se držela i v časech strávených s manželem, který za ní v posledních letech života dojížděl na Cap Martin. Jak jsem již zmínila, vše záviselo na tom, jakou měla císařovna náladu. Pokud se cítila dobře, poobědvala a povečeřela společně s manželem.⁷³

Alžběta byla velmi svěhlavý člověk, i přes naléhání dvorních lékařů, Sisi i nadále s dietami pokračovala. Celý život měla pocit, že je příliš tlustá, z čehož se postupem času stal komplex, který v dnešní době postihuje spoustu mladých dívek. Dodnes není zcela jisté, zda Sisi trpěla mentální anorexií, bulimií, nebo ortorexií, neboli závislostí na zdravé výživě. Vše záleželo na tom, s kým stolovala a za jakých okolností – podle toho se pak rozhodovala, jaké jídlo a v jakém množství jí má kuchařka připravit.

71 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 56.

72 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 133.

73 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 45-47.

2.2.3. Cvičení

Nejen ve stravovacím režimu, ale i v případě sportu upadala císařovna do extrému. Cvičení bylo pro Alžbětu jednou z dalších cest k udržení vlastní krásy a postavy, kterému věnovala několik hodin denně, což mělo často za následek bolest kloubů. Ale i přes oteklé kotníky, bolest hlavy a bolest kloubů nevynechala svůj denní trénink. A tak byly v místech, ve kterých se právě zdržovala, zařízeny tělocvičny, ve kterých trávila císařovna několik hodin.⁷⁴ Jedna z nich se dodnes zachovala v císařských apartmánech v Hofburgu, ve kterém se nachází nejen známé kruhy, které si nechala zavěsit do dvěří, ale i masážní křeslo, které používala každé ráno po koupeli. Výjimkou nebyly ani hotely, kde si nechala většinou v prvním patře zřídit malou tělocvičnu, ve které dala podlahu pokrýt asi dvanácti centimetrovými žíněnkami.⁷⁵

Zprávy o jejím gymnastickém koníčku vyvolaly v šedesátých letech 19. století, kdy to pro ženy vůbec nebylo obvyklé, značnou pozornost. Pro tuto dobu bylo téměř nepředstavitelné, aby se císařovna objevovala na veřejnosti ve cvičebním úboru a cvičila na kruzích, hrazdě nebo bradlech. Sisi si tohoto skandálu byla vědoma a i nadále v něm s radostí pokračovala a ráda tím šokovala své okolí.⁷⁶ V roce 1892 si o tomto šokujícím zážitku poznamenal řecký učitel Christomanos: *„Dala mne před vyjíždkou ještě jednou zavolat do salonu. Na otevřených dvěřích mezi salonem a budoárem byla připevněna lana a nějaké cvičební a závěsné přístroje. Zastihl jsem ji, právě když se zvedla na kruzích. Měla černé hedvábné šaty s dlouhou vlečkou, vroubené nádhernými černými pštrosími péry. Aby se mohla spustit, musela překročit napjaté lano. Toto lano je tu proto, abych nezapomněla skákat.‘* Řekla císařovna. *Následně mi vysvětlila, že je oblečena slavostně proto, že potom musí přijmout několik arcivévodkyň. A kdyby věděly, že v těch šatech cvičila, strnuly by.“*⁷⁷

74 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 51.

75 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 140.

76 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Kondiční a dietní program císařovny Sissi*, Praha 2003. s. 6-7.

77 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 139.

2.3. Sport a turistika

Alžběta byla vášnivou sportovkyní již od dětství. Zájem ve sport v ní probudil pravděpodobně její otec, který se věnoval různým aktivitám, kterých se účastnila i jeho dcera. Milovala plavání, horolezectví, dlouhé procházky a její největší vášní byla jízda na koni. V devadesátých letech se bohužel tohoto sportu musela ze zdravotních důvodů vzdát. Císařovnu trápil ischias a bolest kloubů. Rozhodla se tak, že jízdu na koni vymění za šerm, který se většinou konal venku.⁷⁸ Bohužel kvůli namáhavým tréninkům se přidaly další zdravotní problémy, které ji nedovolily, aby v šermu pokračovala i nadále. Zůstala tak pouze u plavání a turistiky.⁷⁹

Plavání bylo pro ženy tehdejší doby tabu. Mužům ze vznešených šlechtických kruhů bylo dovoleno navštěvovat plovárny. U žen toto bylo ale zcela nevídané a nevhodné. Jak jsem již zmínila, bavorský vévoda Maxmilián Josef velmi rád porušoval pravidla a vyznával svobodu, kterou tak chtěl i pro své děti. Nehledě na jejich pohlaví se rozhodl, že své děti naučí plavat. Císařovna tak uměla plavat už od dětství. Když se však v pozdějších letech vydala na plovárnu, bylo to považováno za zcela nepřipustné.⁸⁰ Císařovna se ale nejraději koupala v moři či v jezeře. Nechtěla být nikým rušena, což se často jevilo jako veliký problém, neboť bylo velmi složité uzavřít celou pláž, mnohdy i oblast, ve které se chtěla zrovna Alžběta vykoupat. Přesto bylo plavání jejím velkým koníčkem, u kterého setrvala až do konce svého života.

2.3.1. Jezdeckví

Jezdecký sport patřil k jejím nejoblíbenějším aktivitám, kterým se věnovala již od malička, a jako dospělá patřila k nejlepším a nejodvážnějším jezdkyním.

Z různých korespondencí a deníků lze často vyčíst, že koně byli pro Alžbětu tou největší láskou.

Dále pak pro ni byla nejdůležitější její zmiňovaná krása, a až na třetím místě byla její rodina.

Již v prvních letech manželství nacházela v tomto sportu fyzické naplnění. Postupem času, stejně jako s ostatními sporty, překračovala v případě jezdeckví obvyklou míru. Její den tak byl obvykle rozdělen do dvou částí. Dopoledne pečovala o své krásné vlasy a vzhled, odpoledne trávila císařovna několikahodinovým projížděkami v nejrychlejším tempu v okolí zámku, ve kterém zrovna pobývala.

78 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 52.

79 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Kondiční a dietní program císařovny Sissi*, Praha 2003. s. 135-138.

80 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 87-88.

Tento denní program občas zacházel do takových extrémů, že ji občas i samotný František Josef nabádal k umírněnosti. Ale jak je patrné z předchozích odstavců, Alžběta dělala vždy pouze to, co sama uznala za vhodné.⁸¹

Ve Vídni se jízdě na koni přiučovala ve Španělské dvorní jezdecké škole, kde na ni dohlížel První štolba. Později se naučila nejsložitější kroky, které ji vedly k riskantnějším technikám. Od malička nacházela vášeň v cirkuse a obdivovala různé kroky v krasojízdě. Již v Mnichově v paláci jejich rodičů mohla Sisi navštěvovat soukromou manéž, v níž měla příležitost trénovat v dámském sedle své jezdecké kousky. Ve Vídni si proto opět snažila svůj sen o cirkusové jezdce splnit. V roce 1875 se obrátila na Cirkus Renz, kde kontaktovala krasojezdkyni Elisou Renzovou. Ta ji dávala pravidelné hodiny akrobacie na koni. Později se z Elisy Renzové stala důvěrná přítelkyně, která ji byla nablízku téměř celý život. Poté si nechala také na zámku Gödöllő vybudovat u dvorských stájí přístavek pro manéž, v níž se svou přítelkyní nacvičovala své akrobatické kousky. Rovněž nechala manéž vybudovat i v Schönbrunnu, což se samozřejmě stalo ve společnosti terčem kritiky.⁸²

Jak je však známo, Alžběte nevadilo, že ji společnost považuje za zvláštní ženu. Naopak, čím více byla kritizována, tím více své okolí šokovala.

Nejaktivněji se tomuto sportu věnovala v sedmdesátých letech, kdy se účastnila nejslavnějších a nejnebezpečnějších honů v Anglii a Irsku. Zde se seznámila s již zmiňovaným Bayem Middletonem, kterého Alžběta nazývala „Zrzek“. Byl jí přidělen jako průvodce na honu, který měl na císařovnu dohlížet. K tomuto muži císařovna chovala veliké sympatie a je zcela jasné, že později i jisté city, které projevuje v jedné ze svých básní. Jak jsem již zmínila výše, vždy se pravděpodobně jednalo o pouhou platonickou lásku.

V honech pokračovala i po svém velké úrazu, který si přivodila ve francouzském Sassetôtu, v roce 1875 a dále v Gödöllő, kde jí před jistou smrtí zachránil Jánoš de Szaak. Přestože císařovna neutrpěla žádné následky tohoto úrazu, musela se v roce 1885 jezdeckví vzdát. Začaly se u ní projevovat silné bolesti způsobené dnou a ischiasem. Lékaři jí doporučili omezit své jízdě na koni na pár hodin a s mírným tempem. Sisi se ale rozhodla s jízdou na koni skončit navždy.⁸³ Někteří životopisci bádají nad tím, proč se císařovna ze dne na den vzdala své jezdecké vášně. Jedním z jejich závěrů je, že to bylo pravděpodobně ze zdravotních důvodů.

81 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 100.

82 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Kondiční a dietní program císařovny Sissi*, Praha 2003. s. 53-56.

83 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 58.

Hraběnka Sztárayová uvádí ve svých pamětech jiný důvod: „*Jednou jsem se císařovny ptala, jak došlo k tomu, že skončila se svou jezdeckou vášní, (načež Alžběta odpověděla) ‚Náhle a zcela bezdůvodně jsem ztratila odvahu a já, která jsem se ještě včera vysmívala každému nebezpečí, jsem je náhle viděla v každém křoví a nedokázala jsem se svých děsivých představ zbavit. To je důvod, proč jsem ani Valerii nikdy nedovolila sednout na koně; nedokázala bych snést tu věčnou nejistotu.*“⁸⁴

2.3.2. Turistika

Jízdu na koni si tak vynahrazovala dlouhými procházkami trvajících pět i více hodin. Jednalo se tak spíše o dlouhé pochody v rychlém tempu, kterému nestačily i samotné dvorní dámy. Tyto procházky pak také nazývaly spíše „vycházkovými běhy“.⁸⁵ Každý se této vycházce snažil vyhnout, dokonce i samotný osmdesátiletý císař Vilém I. se v důsledku svého stáří omluvil.

Měla svoji vlastní techniku chůze, která působila velmi vznešeně ale zároveň svižně. Podnikala dlouhé výlety a horské túry za jakéhokoli počasí. V dešti, ve sněhu, při velkém větru, či naopak ve velkém horku. Tyto túry trvaly několik hodin, přičemž pohyb nebyl nikdy přerušen. Proto měly dvorní dámy často problémy i s jídlem, neboť musely jíst při pochodu. Alžběta nikdy během svého několikahodinového pochodu nejedla. Když to bylo nezbytné, požádala o sklenici mléka nebo o trochu pomerančové šťávy.⁸⁶

Sisi by nejraději chodívala na dlouhé túry sama. Bohužel toto bylo možné pouze v Possenhofenu u svých rodičů. V Rakousku ji doprovázela vždy pouze jedna dvorní dáma, se kterou vystupovala na vrcholky hor. Poblíž se vždy nacházeli různí policisté, kteří na císařovnu dohlíželi. Není zcela jisté, jestli císařovna o těchto dozorcích věděla. Na svých cestách je odmítala. Císař tak měl vždy jistotu, že se Alžbětě nic nestalo. Často byl tento dozor komplikovaný, jelikož císařovna se o svém plánu výletu nikomu nesvěřovala. Byla tak často spontánní a své plány měnila během několik minut. Policisté se tak střídali a neustále za pochodujícími dámami ve velkém odstupě klusali.⁸⁷

84 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 56.

85 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 88.

86 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 89.

87 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 89.

Když se zdržovala ve Vídni, podnikala dlouhé vycházky do Prátru. Její ale nejčastější trasa byla z Hietzingu do Badenu přes Vídeňské vršky. Tato vycházka trvala obvykle bez přestávky sedm hodin. Když se zdržovala v Ischlu, podnikala horolezecké výpravy, kterých se velmi rád účastnil i císař. Císařovna byla výbornou horolezkyní, a proto jí výšlap na vysoké vrcholky nikdy nedělal žádný problém. Císařský pár je také známý tím, že byl první, kdo na alpské vrcholy vystoupil. Na Großglockner tak dodnes existuje vyhlídka, která nese jméno po císařovně Alžbětě.⁸⁸

O tom, že Alžběta nevydržela zůstat v klidu, svědčí i to, že se v jejích soukromých komnatách nenacházely žádné židle ani pohovky. Alžběta se ráda procházela z místnosti do místnosti, a když chtěla s někým pohovořit, vždy se rozhovor odehrával ve stoje. O tom pojednává ve svém deníku i její dcera Marie Valerie, která píše, že je velmi namáhavé se s maminkou bavit, protože je neustále v pohybu.⁸⁹

Dlouhé vycházky císařovna nepodnikala pouze do přírody, ale také města. Ve městě se však procházka neobešla bez přestávky. Někdy se zastavila v krámku se suvenýry, někdy v cukrárně, kterou byla schopna celou vyjít. Často se pak vracela domů zpět z města s bolestmi břicha, které opět zahнала následující hladovkou.

2.4. Císařovna a její rozmary

Císařovna měla mnoho rozmarů, kterými ráda provokovala své okolí. Pár z nich již zde bylo vylíčeno. Patřilo k nim především provozování gymnastiky nebo cirkusová akrobacie na koni. Ty nejnevinnější z nich se týkaly oblékání. Po příchodu ke dvoru byla Alžběta velmi zaskočena tím, že musí nosit rukavičky i při jídle. Dvorní etiketa říká rovněž to, že jako císařovna si nesmí obléci stejné šaty i podruhé, a to po celý svůj život. Mladé císařovně tyto předpisy přišly velmi směšné, a proto tento zvyk odmítala a u jídla si po zbytek svého života vždy sundávala rukavičky, aby se mohla v klidu najíst.⁹⁰ Podobný přístup měla i k druhému zmíněnému pravidlu. Nejedná se ale tak pouze o šaty, ale i o zbytek oblečení. Etiketa káže, že každý pár bot si smí obout pouze jednou a poté jej daruje jedné ze svých komorných. Toto pravidlo rovněž odmítala a ohlásila, že pro ni nepřichází v úvahu, aby celý život „rozšlapávala“ střevíce pro druhé.⁹¹

88 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 90-91.

89 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 98.

90 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 40.

91 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 40.

Co se stolování týče, císařovna si velmi ráda nechávala nalévat pivo. V pozdějších letech, kdy stolovala především o samotě, to nebylo nijak zvlášť kritizováno. Ale císařovna se nevyhnula pivu ani na veřejnosti. Pokud se konala důležitá slavnost, či nějaká jiná významná rodinná událost, císařovna si pokaždé nechávala nalévat bavorské pivo, což bylo pro dámu nepřijatelné. Ženám tehdejší společnosti bylo naléváno šampaňské, víno, či jiný aperitiv, ale nebylo obvyklé, aby žena pila pivo. Na vídeňském dvoře to bylo považováno za venkovské a zcela nevhodné. A ani samotná císařovna neunikla kritickým komentářům a pohledům.⁹²

Bylo již zmíněno, že velkým Alžbětiným problémem byla neustálá nutnost pohybu. Již od dětství nedokázala v klidu posedět, natož v dospělosti, kdy podnikala několikahodinové procházky. I ve svých komnatách se neustále pohybovala a nikdy si nesesedala. I výuku jazyků absolovala za chůze v salonech. A jak jsem již zmínila, v jejích apartmánech se žádné židle ani pohovky nenacházely, tudíž se museli uchazeči o audienci přizpůsobit. Toto bylo rovněž považováno za velkou zvláštnost a mnozí to chápali jako sobectví, neboť když se ucházela o audienci nějaká starší dáma, či pán, neměli ani příležitost chvíli posedět a po dlouhé cestě si odpočinout.⁹³

Jedna z dalších věcí, kterou lze považovat za absurdní, byl sklon k spiritismu. Císařovna se již od dětství v Mnichově účastnila spiritistických seancí. Ve Vídni také dokonce přijímala jasnovidce z Francie a i později se na Korfu obklopovala řadou jasnovidců. Z toho vyplývá, že byla Alžběta až abnormálně pověřčivá. Lze to posoudit také z mnoha rituálů a zvyků, které prováděla. Např. se před strakou třikrát uklonila a k havranům měla naopak negativní vztah. Bránila se jejich pohledům, které spojovala s životním utrpením.⁹⁴

Zmíněný kult krásy lze také považovat za její rozmar – neustálé přeměřování svého pasu, spaní s vlhkými šátky kolem boku či vážení několikrát denně. Kvůli tomu, aby si udržela svou štíhlou postavu, začala Alžběta kouřit, což dvůr popuzovalo. Císařovna kouřila bez filtru, takže byl efekt sice silnější, ale na její zuby to nemělo vůbec dobrý vliv. Je to jeden z dalších důvodů, vedle těch již výše zmíněných, proč byly její zuby nehezké a zažloutlé.⁹⁵ Císař to, podobně jako ostatní Alžbětiny rozmary, respektoval. V kouření ji dokonce podporoval a v posledních letech manželství často zasílal císařovně drahé kubánské doutníky, které měla Alžběta v oblibě.

92 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 40. a 76.

93 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 177.

94 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 177.

95 DVOJKA, *Manželství je nesmyslná instituce*, [online]. [cit. 2021-03-23]. Dostupné z:

<<https://dvojka.rozhlas.cz/926-schuzka-manzelstvi-je-nesmyslna-instituce-7941532>>

Alžběta se již od dětství zajímala o literaturu a duchovní tvorbu. Na první pohled se tento zájem zdá zcela normální a běžný. Ale císařovna této vášni propadala a způsob, jakým se tomuto zájmu věnovala, však neodpovídal běžné normě. Proto lze i tento přehnaný zájem přiřadit k dalším jejím rozmarům, který měl obrovský vliv na její soukromý život.⁹⁶

Provokace byla u císařovny Alžběty na denním pořádku. Svých zvláštních zájmů se nevzdala a velmi ráda jimi provokovala své okolí. Někteří byli pobouřeni, jiným to naopak dělalo radost. Spousta lidí to vnímalo jako projev jisté anarchie. Sisi to tak rozhodně nezamýšlela. Od malička byla zvyklá si dělat to, co považuje za vhodné, a čím více byla vzdálená od Vídně, tím výstředněji se chovala. Cestování, moře a svou loď zvanou *Miramare* milovala natolik, že si nechala jednoho dne během svého pobytu na Korfu vytetovat na rameno kotvu. Marie Valerie se o tom také zmiňuje ve svém deníku, ve kterém si zapisuje, že pro císaře to byl veliký šok a hrozné překvapení.⁹⁷

V pozdějších letech, zejména po smrti Rudlofa, vyvolávalo císařovno chování u jejich příbuzných různé starosti. Jejimi spontánními a zvláštními nápady trpěl nejvíce císař a její dcera Marie Valerie. Marie Valerie byla jejími nápady občas zděšena natolik, že se domnívala, že matka zcela zešílela. Císařovna si toho byla vědoma a tím více se v tom vyžívala. Spousta životopisců uvádí, že přesto, že se Alžběta společnosti vyhýbala, toužila být středem pozornosti a ráda své prapodivné zvyklosti sdílela s ostatními.

2.5. Alžbětina literární tvorba

Psaní básní patřilo k dalším císařovniným oblíbeným koníčkům. Už od svých deseti let si vedla poetický deník, do které si zapisovala v podobě básně každou událost, která se jí přihodila. Tuto lásku opět pravděpodobně zdělila po svém otci Maxmiliánovi, který taktéž skládal básně. Stejně jako císařovna, i on byl velkým obdivovatelem Heinricha Heina. Tyto sympatie, stejně jako Alžběta, dával veřejně najevo, a tím překračoval společenské normy. Tento básník, měl pověst volnomyšlenkáře i rouhače a kritizoval společnost a šlechtu, což bylo v dané době trestuhodné.⁹⁸

Tudíž byla láska k tomuto muži považována za zcela nepřijatelnou a nevhodnou pro císařovnu. Proto tento koníček skrývala před celým světem a dokonce i po smrti nebyl zveřejněn její poetický deník, který nevyjadřoval pouze císařovninu myšlenku, ale celou její duši.

96 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 181.

97 DVOJKA, Sissi, [online]. [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <<https://dvojka.rozhlas.cz/925-schuzka-sissi-7941529>>

98 KOENIG, Robert, *Deutsche Literaturgeschichte*, Velhagen & Klasing, 1887. s. 633.

Jelikož císařovna s přibývajícím věkem trpěla stále většími úzkostmi a depresami, nacházela v básních jisté uspokojení a uklidnění. Lze to považovat za útek od světa, před kterým se uzavírala prostřednictvím svých básní. Císařovna tak psala básně nejčastěji v době, kdy se cítila být osamělá. V důsledku toho se uzavírala ve svých romantických myšlenkách ve světě, který si sama vytvořila. Ve svém deníku se zmiňuje cynickým způsobem o jistých událostech, které vyjadřují názory na určité lidi, kteří hráli v jejím životě roli. Psala ale také o sobě, o svých pocitech, starostech a domněnkách, které si vzhledem k událostem utvářela., ale také o přírodě a oblíbených místech, které tvořily v Alžbětiným životě velkou část.

Nejvíce upadáva do svého poetického světa v druhé polovině 80. let, kdy truchlila nad ztrátou císařovy lásky a nad ztrátou své dcery, která se zasnoubila, a Alžběta tak měla pocit, že ji opustila.⁹⁹ Alžběta psala básně i dříve, především v době truchlení po své první lásce, hraběti Richardovi S., který sloužil v pluku vévody Maxe. Bohužel byl kvůli prozrazení citů poslán pryč. Následně se ale do Mnichova vrací, ale zanedlouho umírá.¹⁰⁰ Dodnes se ale bohužel nepodařilo zjistit, o koho ve skutečnosti šlo, neboť se bavorské rodině podařilo zatajit jeho původ a po jeho smrti se k tomu muži již nikdy nehlásila. Císařovna ale po jeho smrti chodí jako tělo bez duše a objevují se u ní první projevy poruchy příjmu potravy a hluboká deprese.¹⁰¹ Vše se ale urovnalo ve chvíli, kdy se seznámila s Františkem Josefem, tj. na přelomu let 1853/1854. K tomuto období lze v jejím poetickém deníku také nalézt spoustu zamilovaných básní. Po roce 1870, kdy byla nucena se vzdát jízdy na koni, začala psát básně mnohem více. Později se rozhodla, že své básně z osmdesátých let nechá posmrtně vydat. Jako termín tisku si představovala rok 1950. Své poezie sestavila do dvou svazků, které nazvala Zimní písně a Písně severního moře. Tyto originály uložila císařovna roku 1890 v zapečetěné kazetě v Hofburgu s určením, aby po její smrti tuto schránku odevzdali jejímu bratrovi Karlu Theodorovi. Ten měl za úkol, aby odevzdal výtisk synovi švýcarského prezidenta, který měl přesně ve stanovenou dobu (tj.1950) výtisk zveřejnit. Se stejným určením věnovala své tisky také několika dalším svým důvěrníkům. Hraběnka Larisch-Wallersee se rovněž o tomto dělení zmiňuje ve svých pamětech, které nám toto tvrzení potvrzují: „Císařovna podělila těmito tištěnými exempláři šest osob, jimž důvěřovala, za jejich slib, že se knihy budou dědit z generace na generaci, aby, až uplyne lhůta šedesáti let po její smrti, mohly být zveřejněny.“¹⁰²

99 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 390.

100 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 21.

101 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s 18-19.

102 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014. s. 179.

Bohužel se zachovalo pouze pár exemplářů básní z císařovniných svazků. Archiv, ve kterém byly svazky uloženy, byl roku 1945 vyloupen Rusy.¹⁰³ Tato složitá pověření a ustanovení nám ukazují, jakou cenu císařovna svým básním přikládala. Byla přesvedčena o vysoké kvalitě svých básní a věřila, že budou v budoucnu více oceňovány.

K největším duchovním láskám, ke kterým se upínala, patřil již zmíněný Heinrich Heine. Když se císařovna uzavírala ve svém světě, obracela se vždy ke svému „Mistrovi“ a snažila s ním navázat spiritistický kontakt. Tento muž se v císařovnině mysli ukotvil natolik, že její snění občas přecházelo až v halucinace, které hrozily jejím vnitřním rozvojením.¹⁰⁴ S tím si často dělala starosti její dcera Marie Valerie, která se rovněž ve svém deníku zmiňuje o fanatické lásce její matky, která ji jednou vyprávěla, že měla sen, v kterém ji Heine diktoval verše, které si musela ráno ihned zapsat do svého deníku.¹⁰⁵ Císařovna si stále objednávala nejrůznější busty a básníkovy sochy, které si pak vystavovala v parcích císařských vil.

Ve svých básních se Alžběta často opírala o Shakespearovo dílo *Sen noci svatojánské*. V těchto básních tak často své minulé lásky přirovnávala k oslům. Ona sama se označovala jako Titanie a svého muže Františka Josefa označovala jako Oberona, krále víl.¹⁰⁶ Alžběta téměř všechny své postavy stylizovala do zvířecí podoby. Císařovna se skrze této zvířecí stylizace často svému okolí vysmívala. Dokonce i v jedné ze svých básních přirovnala svou dceru Giselu a její rodinu k selatům.¹⁰⁷

Na tomto příkladě lze posoudit, jak císařovna byla ke svému okolí kritická a cynická. Cynismus a ironie byly však charakteristické nejen pro Alžbětu ale také pro celou rodinu Wittelsbachů. Nejen její sestry, ale také její syn korunní princ Rudolf byl proslulý svým cynismem. Alžběta se ale oproti Rudolfovi, vysmívala svému okolí prostřednictvím svých básní. Ve svých básních ponižovala habsburské příbuzenstvo a vídeňskou aristokracii. Kritizovala i některé své členy rodiny, ke kterým nechovala příliš velké sympatie.¹⁰⁸ Jedná se tak zejména o Rudolfovu choť belgickou princeznu Stefanií, kterou často označovala za „tlustou“. Na druhou stranu ve svých básních oslavovala přírodu, ve které nacházela útěchu a útočiště před císařským životem. V těchto básních odmítala vše umělé a lidsky vytvořené. Sama uvádí, že právě její „Mistr“ ji uvedl do „mysterií přírody“. Nejčastěji psala o své rodné zemi – o Possenhofenu a Starnberském jezeru, o putování po horách v okolí Ischlu nebo o svém milovaném Řecku.

103 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 301-302.

104 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 76.

105 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 317.

106 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 178.

107 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 140.

108 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 317-318.

Mezi její oblíbence patřil také Shakespeare. Mimo jiné pár jeho her také překládala do novořečtiny. Jedná se např. o známou tragédii Hamlet, nebo Sen noci svatojánské, jejíž motivy si Alžběta zamilovala natolik, že si nechala výjevy z této hry vyzdobit ložnici v Hermesville.¹⁰⁹

K nejoblíbenějším starořeckým autorům patřil Homér. Jeho díla milovala natolik, že se koncem osmdesátých let rozhodla, že začne studovat starou řečtinu, aby si pak mohla přečíst všechny jeho díla v originále.¹¹⁰ Alžběta mluvila plynule novořečtinou a pravidelně si ji procvičovala každý den se svým učitelem. Císařovna neměla pouze znalosti jazyka, ale také mytologie a dějin. Tuto lásku opět sdílela se svými příbuznými, se kterými si ráda povídala řecky. Především Alžbětin otec byl dobrým znalcem Řecka, a to nejen díky svým cestám, ale také proto, že i on se zabýval řeckými dějinami a literaturou. Řecko tak patřilo mezi císařovna oblíbená místa. Při první návštěvě v roce 1860 si nejvíce zamilovala Athény a ostrov Korfu, kde si nechala později postavit již zmíněnou vilu. Achilleus, stejně jako Homér, po kterým rovněž pojmenovala svou vilu, se stal jejím mystickým oblíbencem, se kterým se cítila být vnitřně spojena. V jejích mnoha romantických básních často zaujímal roli jejího milence, který se pro ni stal ideálem muže.¹¹¹

Alžběta nemluvila pouze řecky, ale také plynule maďarsky, anglicky, francouzsky, italsky, česky, polsky, rumunsky a latinsky.¹¹² Na své jazykové znalosti byla vždy pyšná a během jejich používání se celý život chovala nedospěle. Ráda svými znalostmi provokovala okolí a přiváděla jisté osoby do nepříjemných situací tím, že mluvila určitým jazykem, který ten druhý přítomný neovládal a jemuž nerozuměl. O jedné takové situaci se zmiňuje ve své knize Corti – císařovna na Korfu oslovila mladou Němku řecky, načež žena reagovala rozpačitým mlčením a odpověděla, že zdejší jazyk neovládá. Císařovnu to údajně pobavilo právě tak, jako když se s Rhousopoulosem (učitelem řečtiny) řecky bavila o přítomné hraběnce Mikesové a pak zase s ní maďarsky o Řekovi.¹¹³

Oproti ostatním jazykům, se dá říci, že Alžběta studovala řečtinu pouze pro své silné pouto k řeckým básníkům a hrdinům. Na základě děl, které četla v originále, se nesnažila pouze porozumět jejich pocitům a myšlenkám, ale celé jejich duši, se kterou se snažila ve svých myšlenkách spojit.

109 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 308.

110 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 308-309.

111 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 106-107.

112 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 119.

113 CORTI, Egon Caesar, *Alžběta: zvláštní žena: podle písemné pozůstalosti císařovny, deníků její dcery a dalších nezveřejněných dokumentů*, Praha, 2008. s. 401.

2.6. Cestování

Jak je již známo, císařovna netrávila značnou část ve Vídni proto, že k vídeňskému dvoru chovala velký odpor i nechuť a pokaždé, když se ve Vídni zdržovala, na ni upadaly melancholické nálady, úzkost a deprese, která se pojily s odmítáním přijímat potravu. Proto se od šedesátých let ve Vídni moc často nezdržovala a s velkou oblibou podnikala dlouhé cesty do zahraničí nebo do svého rodného Bavorska. Tuto vášeň objevila poté, kdy ji po těžké bronchitidě, kterou utrpěla v roce 1860, lékaři doporučili několikaměsíční pobyt v jižních krajích. Přesně v tento moment císařovna zjistila, že ji život bez vídeňského dvora a bez aristokratických zvědavých pohledů velmi vyhovuje, ba naopak prospívá.¹¹⁴

Na počátku manželství císařovna pobývala většinu času se svým manželem ve Vídni. Alžběta se účastnila pouze společných cest po zemích monarchie, nebo zajela navštívit svou rodinu do Possenhofenu. Jinak trávila čas výhradně jen ve Vídni, či v Ischlu se svým manželem.¹¹⁵ Později ale císařovna cestovala výhradě sama s početným doprovodem, či se svou dcerou Marií Valerií. Císař ji bohužel z pracovních důvodů na spoustě cest nemohl doprovázet, snažil se tak alespoň psát Alžbětě každý den. Císařovna však nebyla dobrou pisatelkou a na spoustu dopisů neodpovídala. Po celý život měla nesmírný odpor k psaní dopisů, a tak brzy převzala korespondenci dvorní dáma, která podávala zprávy o jejím zdraví především císaři.¹¹⁶

Sisi navštívila řadu míst, přičemž Řecko a Uhry si oblíbila nejvíce. Také velmi často navštěvovala zámek Miramare v Itálii nebo několik lázeňských měst a hotelů. Já se ale budu zabývat místy, která navštívila v posledním desetiletí svého života. Císařovna v posledních letech cestovala převážně v doprovodu s jednou dvorní dámou. Velmi zřídka navštívila svou rodinu ve Vídni. Mnohem raději za nimi jezdila na prázdniny do Ischlu, kde císařská rodina trávila tradičně každý rok. Dvorních plesů a elegantních společenských příležitostí se Alžběta již dávno neúčastnila.¹¹⁷ Po smrti svého syna Rudolfa cestovala z místa na místo, jako tělo bez duše. Objevují se u ní známky duševního utrpení a vzhledem ke ztrátě svého syna a své jezdecké vášni, propadá do těžké melancholie a jedině, v čem nachází částečné uspokojení je cestování.

114 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 79.

115 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 79.

116 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 7.

117 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 7.

2.6.1. Z místa na místo

Císařovna objevila vášeň v cestování poté, co ji doktoři doporučili pobyt v teplém podnebí. V roce 1860 se rozhodla, že odjede na Madeiru, kde se vyléčí a následně se měla vrátit zpět za svým manželem a dětmi do Vídně. Oficiálně byl její důvod k odcestování špatný zdravotní stav, kdy trpěla nervózním kašlem a doktoři se dokonce obávali, že nepřežije zimu. Ve skutečnosti se ale nedá říci, že se by jednalo o něco vážného. Císařovna trpěla melancholickými náladami, cítila se osaměle a často plakala. S tím se i pojilo špatné stravování a nadměrná tělesná aktivita. Jednalo se tak spíše o špatnou psychiku, na kterou měl vliv dvorský život.¹¹⁸ Z toho, že nemoc nebyla nijak vážná, lze usoudit, že ve chvíli, kdy překročila hranice monarchie, se její psychický stav výrazně zlepšil. Dobře spí a kašel téměř ustál. Císařovna se ubytovala na pláži ve vile Quinta Vigia, kde trávila čas hraním karet, péčí o svá zvířata, hraním na citeru a procvičováním maďarštiny s hrabětem Imre Hunyady, o kterém se tvrdilo, že byl mimořádně krásný. Jeho šarm zřejmě okouznil i samotnou Alžbětu, která se o něm jako o „krásném oslovi“ zmiňuje v básni *Kabinet* ve svém poetickém deníku.¹¹⁹ V dubnu následujícího roku, kdy měla Madeiru opustit, usoudila, že se ještě necítí na návrat do Vídně, a tak se rozhodla pro dlouhou cestu po Středozezemním moři. V tomto roce císařovna poprvé objevuje kouzlo Korfu, které si zamiluje natolik, že si zde později kupuje vilu s výhledem na moře. Koncem května se vrací zpět do Vídně a zůstává na zámku Laxenburg. Zde se ale opět vrátily zdravotní potíže, silný kašel a problémy s přijímáním potravy. Císařovna téměř po měsíci Vídeň opět opouští a vrací se na ostrov Korfu, kde bydlí ve vile britského vrchního komisaře-lorda.¹²⁰

O tohoto roku císařovna využívá své nevolnosti k tomu, aby mohla odcestovat daleko od Vídně. Císařovna se ve Vídni neukazuje necelé dva roky. Navštěvuje Benátky, Selvillu, Mallorku, Athény a zámek Miramare v Terstu. Císař ji navštěvuje jen zřídka, oproti sourozencům, kteří ji doprovází téměř na každé cestě. Za tohoto dvouletého odloučení od svého manžela a dětí se z císařovny stala sebevědomá a energická žena. Naučila se prosazovat své zájmy a naučila se využívat svou krásu ve svůj prospěch. Císař ve strachu, že by jeho žena mohla opět odjet, jí každé přání s velkou trpělivostí plnil.¹²¹

118 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 60.

119 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 86-87.

120 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 87.

121 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 116.

Takto je to téměř až do smrti korunního prince Rudolfa. Tráví čas v Uhrách na zámku Gödölő, v Řecku na ostrově Korfu a ve spoustě lázeňských městech. Po smrti svého jediného syna se ve Vídni téměř nevyskytovala. Objevila se zde pouze z rodinných důvodů a to jen na pár dnů.¹²² O politické záležitosti se již dávno nestarala. Cestovala inkognito a často se nepozvána a neohlášena objevovala na různých evropských dvorech, aby tak splnila své reprezentační povinnosti. Roku 1891 jela např. v Athénách ke královskému zámku a zeptala se řecky prvního sluhy, který šel proti ní, jestli jsou Veličenstva (řecký král Jiří I. a kněžna Olga Konstantinová) doma. Byla v cestovním obleku a měla s sebou jen cestovní doprovod a dceru Valerii. Veličenstva ale opravdu nebyla doma a tak jeli do paláce korunního prince, aby tam provedli další takový případ.¹²³ A podobné případy museli trpět i jiní.

Císařovna nejraději cestovala svou jachtou zvanou *Miramare*, na kterou se během bouří nechávala přivazovat k lodnímu stožáru, stejně jako to dělával Odysseus. O životě na této jachtě také dokládá autentická zpráva Constantina Christomanose: „*Císařská jachta je nádherná a elegantní. Nábytek je tu pokrytý bílými prostěradly, pod nimiž zjevně není hedvábí. Všude květiny. Koupelna je hlavní místnost, vybavená větším komfortem než všechny ostatní. Císařovna se při cestách koupe pouze v mořské vodě, která se převáží v sudech ve člunu. Na palubě se nachází skleněný pavilon umožňující pohled na moře do všech stran. Je uvnitř potažený modrým hedvábím. Tady se ráno dává učesat, během čehož si se mnou čte nebo píše. Když začne bouřka a my jsme na širém moři, dává se obvykle přivazovat k židli, jelikož to dělá jako Odysseus, protože ji přitahují vlny.*“¹²⁴ Už z tohoto důvodu cestovala vždy raději lodí než vlakem. Vlaky neměla příliš v oblibě, neboť se zde nemohla procházet tak, jak byla zvyklá.

Není pochyb o tom, že císařovna během svých cest propadala do stále většího podivinství. O císařovnině duševní chorobě se hovořilo v devadesátých letech i v mezinárodním tisku. Vídeňský tisk napsal roku 1889, že císařovnu trápí halucinace a že věří, že korunní princ Rudolf je ještě malé dítě.¹²⁵ Tyto zprávy byly ale poněkud přehnané. Císařovna měla spoustu zvláštních zájmů a je zřejmé, že byla velmi pověřivá, ale od bláznů měla velmi daleko. Naopak, v té době byla císařovna ve velmi dobré náladě, což se projevilo i na zlepšeném vztahu s císařem. O tom dokládá i dokumentace dvorní dámy Marie Festeticsové, která si poznamenala, o císařském páru, že „*Její Veličenstvo je zvlášť dobře naladěno a i on září štěstím. Její Veličenstvo se na svého manžela*

122 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 7.

123 SCHAD, Martha, SCHAD, Horst, *Marie Valerie, Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, Praha 2007 s. 238.

124 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 87.

125 ANNO, *Neus Wiener Tagblatt*, 16. April 1889. [online]. [cit. 2021-04-24]. Dostupné z: <<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=18890416&seite=1&zoom=29>>

*opravdu těšilo a mohu jen říci, že má pána úplně v hrsti.*¹²⁶

Jak jsem ale již zmínila, císařovna byla velmi náladová a dobré nálady se Alžbětě dostávalo jen málokdy. Císařovna se upnula na svůj stále zhoršující se zdravotní stav, který se snažila vylepšit odtučňovacími kúrami. Svě myšlenky na stáří se snažila zahnat dlouhými cestami. Po sňatku své „jediné“ v létě 1890 se z jejího cestování stala přímo posedlost. Císařovnu již ve Vídni nic nedrželo. Císaři našla společnici Kateřinu Schrattovou a Marie Valerie byla šťastně provdaná za svého muže. Na jednom místě nikdy dlouho nevydržela a neustále spěchala z jednoho místa na druhé, jako kdyby chtěla prchat sama před sebou. Toulala se světem bez cíle a toužila po smrti, která by ji od tohoto utrpení osvobodila.

2.6.2. Gödöllő

Mezi nejoblíbenější místa patřil zámek Gödöllő, který se nachází přibližně osmnáct kilometrů jižně od Budapešti. Dříve sídlo patřilo rodu uherských magnátů Grassalkovičů, který v 19. století zemřeli po meči a zámek spadl do rukou uherského státu.¹²⁷

Císařovna poprvé navštívila zámek během oficiální italské cesty v roce 1857, kterou bohužel náhle přerušila smrt její nejmladší dcery Žofie. K tomuto místo se opět vyjádřila v dopise pro císaře v roce 1866. Císař se jí snažil koupit tohoto zámku rozmluvit, neboť na takovou investici nebyl v čase prohrané války dostatek financí. Sisi v té době bydlela v pronajaté vile v Budě a zámek pouze navštěvovala. Po rakousko-uherském vyrovnání a následné korunovaci Františka Josefa a Alžběty na uherského krále a královnu v roce 1867, zámek císařský pár konečně získal. Uherský stát jim u příležitosti korunovačních slavností tento zámek věnoval.¹²⁸

Císařovna se zámku ihned zabydlela a nechala si ho vyzdobit podle svého vkusu. Alžbětiny komnaty byly vyhotoveny do její oblíbené fialové barvy a vše bylo pokryto hedvábím.¹²⁹ Stal se ale pro ni především místem svobody, kde si mohla odpočinout daleko od vídeňské šlechty. Zde neměl platit žádný dvorní ceremoniál a společnost, která se zde scházela byla opět vybírána samotnou Alžbětou.¹³⁰ Návštěvníci zde nebyli vybíráni podle šlechtického titulu, nýbrž podle jezdeckého umění.

126 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 403.

127 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 91.

128 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 214.

129 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 135.

130 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sissi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 104.

Císařovna i zde pořádala v sedmdesátých letech hony a nechala si zde také vybudovat zmíněnou manéž, ve které mohla trénovat, za přítomnosti Elisy Renzové, svá akrobatická jezdecká čísla. Kromě toho se jí zde narodila její dcera, kterou zde mohla vychovávat dle svých představ. To je také důvod, proč se Valerii říkalo „uherské dítě“.

Častým hostem byl i známý Gyula Andrassy, který byl nejen vynikajícím jezdcem, ale také velkým přítelem samotné císařovny. Císařovna zde byla obklopována pouhou jezdeckou společností. Někdy si zvala do zámku i cikány, neboť milovala jejich hudbu a po každém vystoupení je bohatě pohostila.¹³¹ I její služebnictvo, včetně dvorních dam, mělo uherský původ a každý, kdo tento zámek navštívil, si ho oblíbil. O tom svědčí i deník její dvorní dámy Marii Festeticsové, která si v roce 1890 poznamenala, že se zde každému líbí a že je zde každý zámkem ohromen.¹³²

Své poslední roky svého života zde trávil Alžběta nejvíce. Přestože spousta životopisců uvádí, že nikde nebyla doma a neustále se toulala světem, jsem schopna vyvodit dle deníku Irmy Sztárayová, že Gödölő za svůj domov vždy považovala. Bohužel svůj zámek navštívila naposledy v roce 1897, neboť její zdravotní stav byl natolik vážný, že jí cesty mimo Rakousko, Německo a Švýcarsko v posledním roce jejího života, neumožňoval.¹³³

2.6.3. Achillion

Jedno z dalších míst, které v posledních letech svého života navštěvovala byla řecká vila Achillion. Císařovna poprvé navštívila ostrov v roce 1861, během své dlouhé cesty po Středozezemním moři. V tomto roce bydlela v pronajaté vile Braila s růžovou fasádou u Gasturi. Tento dům měl ale pouze několik málo pokojů, které byly pro císařovnu nedostačující. Když se na ostrov vrátila v roce 1885 rozhodla se, že tamější vilu zbourá, a postaví si zde svůj vlastní zámek.¹³⁴

Císaři se tento nápad zalíbil. Manželce peníze na vybudování této vily poskytl, neboť věděl, jak moc jí to udělá šťastnou. Na druhou stranu ho tento nápad na realizaci vily velmi tížil, neboť věděl, že Alžběta bude mít o další důvod navíc k tomu, aby se ve Vídni zdržovala co nejméně. Osobně tuto vilu nikdy nenaštil, neboť císařovna v poslední fázi stavebních prací vilu opustila.

Na realizaci této vily pověřila neapolského architekta Raffaela Carita, který exteriér vybuodoval do typicky řeckého stylu s mytologickými prvky. Jak nám již prozrazuje název, Alžběta pojmenovala tuto vilu po svém oblíbeném řeckém hrdinovi Achillovi, jehož monumentální socha od Hertera stála

131 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 216.

132 WALTERKIRCHEN, Gudula – MEYER, Beatrix (ed.), *Das Tagebuch der Gräfin Marie Festetics: Kaiserin Elisabeths intimste Freundin*, St. Pölten–Salzburg–Wien 2014. s. 216.

133 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 171.

134 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 87.

v zámeckém parku. Původně se socha nacházela v Hermesville, odkud byla v roce 1890 dopravena na Korfu. Achilles nebyl ve vile vyobrazen pouze v podobě sochy, ale byl zde také přítomen v podobě obrazu *Vítězný Achillus* od Franze Matscha. U malby byla přítomna samotná císařovna, která stanovila přesně základní rysy obrazu. Na obraze je Achillus vyobrazen jako vítěz na svém voze taženými koňmi, jak vláčí za sebou mrtvolu zabitého Hektora. Jako zátiší měla sloužit zeď staré Tróji. Maltš namaloval také oltářní obraz pro zámeckou kapli, který zobrazoval Matku Boží jako ochránkyni mořské plavby.¹³⁵ Je na něm vyobrazena Alžbětina jachta *Miramare*, která obvykle kotvila v zálivu Gasturi, kde byla vybudována i přístavní mramorová hráz.¹³⁶ Mezi typické znaky Achillionu patřil i delfín s korunkou, který zdobil zdejší doplňky v podobě ložního prádla, nádobí, závěsů, dopisní papíry a dokonce se objevil i na oblečení. Byla zde vybudována i Delfíní kašna, která se nacházela poblíž Achillovy sochy.¹³⁷ Achillion je proslulý také svými sochami významných básníků a filozofů, které císařovna obdivovala. V „Zahradě Múz“ u velké terasy se nacházela v sloupořadí z bílého mramoru především socha Homéra, Platona, Euripida, Zenona, Byrona, Shakespeara, Epikura, Periandrose, Lysiase, Apollona i Múzy.¹³⁸ Jedna z těch nejznámějších však byla socha Heineho, která tvořila ústřední bod Heinova chrámu. Sochu dnes v Achillionu již není možné spatřit. Po smrti císařovny pruský císař Vilém II sochu odstranil, neboť Heina pro jeho kritické a nepřátelské názory vůči Prusku neměl rád.¹³⁹ Vila měla dokonce i elektrické osvětlení, což tamější obyvatelé šokovalo. Proud vyráběla malá vlastní elektrárna, která byla také součástí vily. Zářivé světlo proudilo do terasových lamp se stínidly v podobě ovoce.¹⁴⁰

I interiér byl zhotoven v pompejském stylu. Jediné místnosti, které byly vyhotoveny do moderní doby byly pokoje Františka Josefa, který řecký nábytek v oblibě příliš neměl. O tom svědčí i deník hraběnky Sztárayové, ve němž líčí rozhovor s císařovnou, která se jí svěřila, že „*císař řecký nábytek nemiluje. Považuje jej za nepohodlný, což také skutečně je. Já ale vidím kolem sebe velmi ráda tyto ušlechtilé utvářené předměty, a protože velmi zřídka sedím, je mi jedno, jsou-li pohodlné, nebo nepohodlné.*“¹⁴¹ Císař přesto své pokoje nikdy nevyužil, jelikož vilu nikdy nenavštívil.

135 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 335.

136 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 88.

137 LICHTSCHEIDL, Olivia, *Sisi auf Korfu: Die Kaiserin und das Achilleion*, Wien 2012. s. 30-35.

138 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 335.

139 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 74.

140 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 88.

141 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 335.

Císařovna zde trávila v posledních letech svého života spoustu času nejraději sama. Ráno se koupala v mramorových koupelnách s pozlacenými kohoutky, ze kterých tekla mořská voda a na klasicistních lehátkách pokrytých leopardími nebo kozími kůžemi se od své uherské masérky nechávala natírat olejem.¹⁴² Při ranním úsvitu trávila čas nejraději v sloupořadí a v zahradě zámku u svých antických soch bohů, filozofů a řeckých hrdinů.

Ještě před dokončením stavby sem Alžběta pozvala manželský pár Valerii a Františka. Valérie byla vilou přímo uchváčena. O tom svědčí záznam v jejím deníku, kde si poznamenala: „*Nádherný kousek země, a když člověk zná maminku, ví, co potřebuje krásy, skvělého klimatu a tichého míru pro tělo i duši, může se jen radovat z tohoto nádherného Gasturi a žehnat toto místo! Z terasy mi maminka ukázala průhled mezi dvěma vysokými cypřiši na volné moře, kde by chtěla být pochována.*“¹⁴³

Přestavba celé vily trvala až do roku 1891, kdy byl projekt zcela hotov. Achillion sloužil císařovně především jako útočiště. Hraběnka Irma Sztárayová popisovala tento zámek jako „nádherný azyl zraněné velké duše. Zde ji byli cizí dokonce i ti nejbližší. A také ji zde nikdo nesměl rušit.“¹⁴⁴ Přestože císařovna o tomto zámku hovořila jako o zámku snů, vilu nakonec roku 1896 nabídla k prodeji. František Josef s tímto návrhem nesouhlasil, neboť se obával, že Sisi již nenajde klidné útočiště na stáří. Přestože vila nakonec prodána nebyla, císařovo přání se nevyplnilo. Alžběta vilu navštívila naposledy v roce 1896 a do vily se pak již nikdy nevrátila. Nábytek z Achillionu byl ještě za jejího života převezen do Hermesvilly, ve které si jím vyzdobila své apartmány. Po smrti císařovny zdědila vilu starší dcera Gisela, která zámek prodala rodinnému císařskému fondu, od kterého ho v roce 1907 odkoupil pruský císař Vilém II.¹⁴⁵

142 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 88.

143 SCHAD, Martha, SCHAD, Horst, *Marie Valerie, Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, Praha 2007 s. 237.

144 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 53.

145 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 340.

2.6.4. Hermesvilla

Stejně jako Achillion, tak i Hermesvilla reprezentovala Alžbětina zájem v antické Řecko. Hermesvilla byla dostavěna na císařovo přání v roce 1886, přičemž první stavební kámen byl položen v roce 1882.¹⁴⁶ Alžběta si stěžovala na rušné prostředí okolo Hofburgu a do Schönbrunnu i Laxenburg jezdila jen zřídka. Tak se císař rozhodl, že vybuduje uprostřed Lainzké obory letní vilu. Císař učinil nejen tak ve svém zájmu, ale také v zájmu císařovny, neboť zde nebyla rušena dvorským životem a císař měl tak ženu na blízku.

Dle Hamannové byl zámek vyhotoven dle Alžbětina vkusu architektem Carlem von Hasenauerem.¹⁴⁷ Jelikož byla tato vila darem od císaře, Sisi o původním exteriéru nerozhodovala. Někteří životopisci, včetně Lindingerové, však uvádějí, že byl vyhotoven podle vkusu Františka Josefa, který zamýšlel během stavby, co by se tak jeho paní mohlo líbit. Nábytek a různé doplňky pak byly vyhotoveny již podle Alžbětiniých představ.¹⁴⁸ Před domem stála socha řeckého boha Herma, jehož jméno nese i název vily, na balkoně se nacházela busta Heinricha Heina a v schodišťovém sále stála socha *Umírajícího Achilla*. Nejen sochy byly symbolem její velké vášně ke starověké literatuře a řecké mytologii, ale také stropy a stěny byly pokryty freskami různých bohů, řeckých hrdinů a filozofů. Avšak nacházela se zde jediná místnost, ve které se antické výjevy nenacházely, byla proslulá Alžbětina ložnice, která byla pokryta freskami se scénami jejího oblíbeného dramatu *Sen noci svatojánské*. Na stropěch jsou zobrazeni buclatí andělíčci a na stěnách se nacházel obraz Titánie s oslem. Jednalo se tak ze strany císařovny o pouhý žert, neboť ve svých básních přirovnávala samu sebe k Titánii a císaře k oslovi, což se císaři samozřejmě nelíbilo.¹⁴⁹

Podobně jako Achilion a Gödölő, si císařovna oblíbila i tuto vilu, o které hovořila jako o kouzelném zámku Titánie a v posledních letech svého života zde trávila spoustu času. Měla zde soukromí a klid, které ji zajišťovaly vysoké zdi, jimiž byla vila obklopena. U dvěří stály strážce a do vily se nedostal žádný cizí člověk. Císařovna tak mohla nerušeně podnikat dlouhé procházky, či pozorovat zvěř, se kterou se zde často střetávala. Jelikož to nebylo vždy bezpečné, nosila vždy u sebe dřevěnou řehtačku, která měla údajně zastrašit divočáka.¹⁵⁰ Nejraději zde trávila většinu času o samotě. Manžel zde pobýval velmi zřídka a Marii Valerii se vila příliš nezamlouvala.

146 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 155.

147 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 297.

148 LINDINGEROVÁ, Michaela, *Mé srdce je z kamene: Temná stránka císařovny Alžběty*, Praha 2015. s. 19-20.

149 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 297.

150 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 297.

O tom i svědčí zápis v jejím deníku z roku 1887, kdy poprvé vilu navštívila: „*Velké, přepychové místnosti, skvěle osvětlené, mramor, reliéfy, vysoké koberce, obrovské krby...Maminčiny pokoje mají nejlepší vůli vypadat velmi vlídně, ale svým rokokovým manýrismem jsou mi protivné.*“¹⁵¹

Po Alžbětině smrti zdědila vilu nejmladší dcera Marie Valerie, která zde pobývala mnohem častěji. Se svým manželem zámek v roce 1902 zmodernizovali do svého vkusu, kterému se císařovna vyhýbala a užívali ho k odpočinku až do roku 1911.¹⁵²

1898

Císařovna se s přibývajícím věkem cítila být svými nejbližšími nepochopena a čím dál tím více se uzavírala do svého snového světa, kterému nikdo nerozuměl. Propadala do stále větší melancholie a její zdravotní stav nebyl příliš dobrý. Císařovna nevážila více než 46 kg, měla oteklé kotníky a svůj vrásčitý obličej stále zahalovala za svůj vějíř a slunečník. – to je vše po x-té opakováno, vůbec tu nemusí být

Jeden uherský list Magyar Hírlap ji popsal v jednom ze svých výtisků jako „*Černá hlava ženy, nová, neznámá, hluboce smutná tvář, jejíž úsměv působil jen jako bledý odlesk. Její pozdrav je přívětivý, ale mechanický... Tato tvář je takřka úplně jiná.*“¹⁵³ Dokonce i Marie Valerie, která krásu matky vždy obdivovala, prohlásila v květnu 1898, že „*Maminka vypadá strašně špatně. Všechno to trápení tohoto bezútěšného života, teď ještě vystupňované stářím a postonáváním a stále bez útěšného světla, které jediné by ji mohlo pomoci ve vši té bídě.*“¹⁵⁴ Na základě tohoto úryvku z deníku Marie Valerie lze usoudit, že císařovně chyběla i nábožnost. Neklidně se toulala světem a neustále spěchala z jednoho cíle k druhému a také obvykle mluvila bez strachu o smrti. Naopak lze z rozhovorů Alžběty a její dcery Valerie vyvodit, že Alžběta po smrti toužila. Valerii tímto přístupem k životu vrhala z jedné starosti do druhé, což nám dokazuje následující úryvek: „*Hluboký smutek, který dříve maminku obklopoval jen občas, ji teď už neopuští. Už nezasvitne žádný, ani přechodný sluneční paprsek – všechno je temné, bezútěšné. Slovíčka doufat a těšit se si maminka navždy vyškrtla ze svého života, jak říká. Její fyzická síla byla její největší radostí – a tato síla ji opustila.*“¹⁵⁵

151 SCHAD, Martha, SCHAD, Horst, *Marie Valerie, Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, Praha 2007 s. 113.

152 GESICHTEWIKI, *Hermesvilla*, [online]. [cit. 2021-04-1]. Dostupné z: <<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Hermesvilla>>

153 HAMANNOVÁ, Brigitte, Alžběta: Císařovna proti své vůli, 2. vydání, Praha 2011. s. 407.

154 SCHAD, Martha, SCHAD, Horst, *Marie Valerie, Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, Praha 2007 s. 286.

155 SCHAD, Martha, SCHAD, Horst, *Marie Valerie, Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, Praha 2007 s. 287.

Alžběta se v posledním roce svého života toulala pouze po střední Evropě, jelikož jí její zdravotní stav neumožňoval podnikat dlouhé výlety. Většinou se jednalo o pouhé ozdravné a odtučňovací kúry. Jednu z nich podnikla v Nauheimu v létě po prázdninách v Ischlu. Ani tato kúra císařovno momentální rozpoložení nezlepšila.¹⁵⁶ A tak se na počátku září vydala do Švýcarska, které si oblíbila během svých cest již v osmdesátých letech. Císařovna se, jako pokaždé, ubytovala v Territetu u Montreux i se svou dvorní dámou hraběnkou Sztárayovou, kde plánovala pobýt čtyři týdny. 9. září se vydala inkognito jako hraběnka z Hohenembsu¹⁵⁷ s dvorní dámou na návštěvu přítelkyně, baronky Julie Rothschildové na zámek Pregny.¹⁵⁸ Hraběnka ji nabídla svou jachtu, aby nemusela cestou nikde vystupovat. Císařovna ale nabídku odmítla a rozhodla se, že využije švýcarský linkový parník.¹⁵⁹ V Territetu nastoupily tedy v 9 hodin na loď a odpluly směr Pregna. Po přistání v Pregny ve 12 hodin ji sympatická mladá hraběnka středního věku uvítala a následně je odvedla do jídelny, kde společně poobědvaly. Dle hraběnkyně Sztárayové byla císařovna velmi dobře naladěna a to přímo natolik, že během své cesty hovořila o tom, jak moc ráda by po Švýcarsku opět navštívila Kanárské ostrovy a opuštěný Achillion.¹⁶⁰ Po obědě si prohlédly vilu, jejíž krásné zařízení a umělecké poklady si zasloužily u císařovny mimořádný zájem. Císařovna byla při loučení v dobré náladě. Vila se jí líbila natolik, že se rozhodla svůj dojem zapsat do knihy hostů. Bohužel když knihu otevřela, narazila na stránku se záznamem a podpisem svého zemřelého syna Rudolfa, který Pregnu navštívil pár měsíců před svou smrtí. Císařovno nálada se okamžitě změnila na melancholickou a depresivní. V 5 hodin se odebraly kočárem zpět k lodi, která je zavezla do Ženevy, kde se ubytovaly v hotelu Beau Rivage.¹⁶¹ Tato návštěva byla výjimečná také tím, že ji hraběnka nabídla možnost se vyfotografovat. Alžběta tuto možnost velmi dlouho zvažovala, nakonec ji ale odmítla. V pozdějším rozhovoru se o tom zmínila hraběnce Sztárayové, v němž vylíčila svou lítost nad touto možností.¹⁶² Po návštěvě ještě zavítaly do proslulé cukrárny Boulevard du Théâtre, kde si objednaly tři kopečky zmrzliny a poté se odebraly do svého hotelu.

156 HAMANNOVÁ, Brigitte, Alžběta: *Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 409.

157 Alžběta v posledních letech nikdy necestovala pod pravým jménem, ale vždy inkognito pod pseudonymem hraběnka z Hohenembsu, tudíž se této totožnosti nevyhla ani během své cesty po Švýcarsku.

158 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 124.

159 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 117.

160 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 119.

161 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 133.

162 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 121.

Následující den se přesně v 9 hodin ohlásila hraběnka Sztárayová u císařovny, která si zrovna nechávala vyčesávat své dlouhé vlasy. Ujistila se, zda platí ujednání, že se lodí vrací zpět do Caux. Císařovna potvrdila a upřesnila, že vyjíždějí v 13 hodin 40 minut, přičemž personál může jet vlakem již ve 12.

Poté hraběnka císařovnu opustila, aby vyřídila ve městě různé pochůzky. Před desátou byla zpět v hotelu a v 11 hodin opustily hotel a zašly do pekařství Rue Bonnivard, kde si císařovna chtěla poslechnout orchestr Adeliny Pattiové. Poté šly pomalu po Quai du Mont Blanc zpět do hotelu, kde se Její Veličenstvo převléklo. Císařovna si však dávala načas a před odjezdem si vypila ještě sklenici mléka. Loď odplovala v 13.40. a císařovna v 13.35. ještě dopíjela své mléko, rozhlédla se po pokoji a poté se vyšly ven z hotelu směrem k lodí. Během cesty se mezi dvěma stromy na ně vyřítil muž, který v témže okamžiku udeřil císařovnu pěstí. Císařovna klesla k zemi. Náhle se však zcela při vědomí zvedá ze země a pokračuje směrem k lodí. Cestou se Alžběta zeptala hraběnky, co ten muž vlastně chtěl. Domnívala se, že jí chtěl vzít hodinky. To, že byla bodnuta do prsou, ještě císařovna ani hraběnka nevěděly. Císařovna v klidu došla až do přístavu, kde si hraběnka náhle všimla, že je Její Veličenstvo velmi bledé. Císařovna došla lehkým krokem na loď, kde opět zkolabovala. Hraběnka volala lékaře a snažila se Alžbětě sehnat trochu vody a cukr. Každý kolemjdoucí ji pomáhal a sháněl lékaře. Císařovna ještě na krátkou chvíli otevřela oči, poděkovala a zeptala, co se to s ní jen stalo. Dle Sztárayové to byla její poslední slova.

Hraběnka jí poté roztrhla černý živůtek, aby se mohla císařovna nadechnout, když v tom zpozorovala malou tmavou skvrnu v blízkosti srdce. Loď se rychle vrátila zpět na břeh a císařovnu přenesli na improvizovaných nosítkách zpět do hotelu do jejího pokoje. Na místě už byl doktor Golay, který pronesl, že již není žádná naděje. Ve 14.10. přichází kněz a dává jí poslední pomazání. Ve 14.20. Alžběta bezbolestně umírá a lékař definitivně oznamuje, že je císařovna zemřela.¹⁶³

Tělesné pozůstatky císařovny Alžběty byly vystaveny v hotelu Beau Rivage. Později se dostavila i hraběnka a dobrá přítelkyně císařovny Ida Ferenczyová, která položila na rakev věnec z oblíbených fialek.¹⁶⁴ 15. září dojel vlak s císařovninými ostatky na vídeňské Západní nádraží (Westbahnhof), následně pokračoval smuteční průvod s rakví do Hofburgu, kde se shromáždilo nevídané množství lidí.¹⁶⁵

Císařovnu Alžbětu zavraždil pilníkem italský anarchista Luigi Lucheni, který byl ihned po atentátu dopaden a podroben výslechu. Na svůj čin byl dle výslechu pyšný a neustále se obhajoval slovy:

163 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 125-131.

164 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 411-412.

165 PLZEŇSKÉ LISTY, *Tragédie v císařské rodině*, [online]. [cit. 2021-03-17]. Dostupné z: <<http://k4.svkpl.cz/search/i.jsp?pid=uuid:73244830-6d5c-11de-9bc9-000d606f5dc6&q=alžběta%20rakouská>

„*Jist smí jen ten, kdo pracuje!*“.¹⁶⁶ Atentátník byl pouhý pracující dělník, který k císařovně neměl žádný vztah. Znal ji pouze z novin. Chtěl se proslavit vraždou jakékoli korunované hlavy, která by mu přinesla slávu. Původně měl zasáhnout prince Henriho Orleánského, který se ale bohužel do Ženevy nedostavil, a tak si zvolil za svou oběť císařovnu Alžbětu. Italský anarchista byl odsouzen na doživotí, přičemž v únoru 1900 se pokusil o sebevraždu pomocí otvíráku na konzervy, která skončila neúspěchem. V roce 1910 se mu jeho druhý pokus o sebevraždu povedl oběšením.¹⁶⁷

Císařovna již neměla o svůj život zájem a svému okolí to dávala neustále najevo a tak si dovoluji tvrdit, že ji tímto činem prokázal Luigi Lucheni jistou službu. Lze tak konstatovat, že přesto, že hraběnka ve svém deníku tvrdila, že by dala cokoli za to, aby na místě císařovny stála tenkrát ona a ne Alžběta, pro císařovnu byla tato fatální rána do srdce vysvobozením, po kterém v posledních letech svého života tak nevýslovně toužila.

166 HAMANNOVÁ, Brigitte, Alžběta: Císařovna proti své vůli, 2. vydání, Praha 2011. s. 411.

167 NOVINKY.CZ., *Jak zemřela krásná císařovna Alžběta přezdívaná Sissi*. [online]. [cit. 2021-03-17]. . Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/zena/styl/clanek/jak-zemrela-krasna-cisarovna-alzbeta-prezdivana-sissi-33596>>

3 OBRAZ CÍSAŘOVNY ALŽBĚTY VE VZPOMÍNKÁCH JEJÍHO OKOLÍ

Císařovna působila na své okolí velmi elegantně, mile, ušlechtilé, přesto velmi upjatě, tiše a vyplašeně. Každý, kdo císařovnu poznal a pobyl s ní nějaký čas, si ji zamiloval. Každý na ni však pohlížel jinak a každý si všímal jiných věcí, než jakých si všímali ostatní. Proto budu v této části analyzovat jednotlivé prameny, pomocí kterých zjistím, jak na své okolí císařovna působila a jak na ni nahlíželi blízcí lidé.

3.1. Výzkumný problém a výzkumné otázky

Jak jsem již zmínila, budu vycházet z korespondencí, pamětí a deníků jednotlivých lidí, kteří strávili s císařovnou část svého života a jenž mi umožní za pomoci jejich záznamů, analyzovat a následně z genderového hlediska porovnat získaná fakta o císařovnině kráse a o tom, jakým způsobem o sebe pečovala, či jak se vyjadřovala. Půjde tedy o samotné reflexe osob z císařovninina okolí, které budu analyzovat na základě mnou stanovených témat. Bude se jednat především o denní činnosti, kterým se císařovna věnovala, ale také o to, jak se vyjadřovala i jak veřejně vystupovala. Výzkumné otázky tak budou posuzovány ze subjektivního pohledu a zkušeností osob z císařovninina okolí. Prožité zkušenosti daných osob mi pak umožní porozumět danému problému. A jelikož budu následné reflexe komparovat z mužského a ženského pohledu, stanovila jsem proto následující výzkumné otázky:

- 1.) Jak smýšlely ženy o císařovně, posedlé péčí o svůj vzhled?
- 2.) Jaké zkušenosti měli muži s denními činnostmi císařovny?

3.2. Výzkumná strategie

Jelikož se budu zabývat analýzou názorů a dojmů získané z pamětí a korespondence císařovniných blízkých osob, bude se jednat o kvalitativní výzkum, ve kterém je podle Hendla (2008) hlavním úkolem objasnit, jak se lidé v daném prostředí chovají a pochopení toho, co se děje, proč jednají určitým způsobem a jak organizují své každodenní interakce a aktivity. Tedy jeden z hlavních cílů je zjistit nejen jak se lidé chovají, ale rovněž jejich důvody chování.¹⁶⁸ Po následném prozkoumání autobiografických deníků je na řadě analýza dat. K analýze dat využiji přístup interpretivní fenomenologické analýzy (IPA). Tento přístup nám pomáhá detailně prozkoumat, jak člověk utváří význam své zkušenosti. To nám umožňuje porozumět danému problému, což je v mém případě

168 HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál. 2005. str. 408

obraz císařovny Alžběty. Pro potřeby interpretativní fenomenologické analýzy bude také vhodnější, abych si pak text rozdělila na menší významové jednotky, se kterými se mi bude lépe pracovat, a v jehož kontextu analyzuji jednotlivé výroky.¹⁶⁹ Jak jsem již zmínila, menšími významovými jednotkami jsou míněny její obvyklé denní činnosti, ale i způsoby vyjadřování a společenského vystupování. Následné reflexe budou porovnávány z genderového hlediska, což mi pomůže nalézt odpovědi na mé výzkumné otázky.

3.3. Technika sběru dat a jejich analýza

Jak jsem již poznamenala, jako techniku sběru dat pro svůj kvalitativní výzkum jsem si zvolila autobiografické deníky, ze kterých získám jisté reflexe osob z císařovna okolí. Jedná se především o deníky Alžbětiných dvorních dam, její dcery Marie Valerie a její neteře Marie Larisch-Wallersee. Jelikož jsem se zaměřila na její poslední desetiletí, bude se jednat především o hraběnku Marii Festeticsovou a Irmu Sztárayovou, které ji byly v posledních letech jejích života na blízku nejvíce. Dále budu danou problematiku posuzovat za pomoci deníku komorníka Františka Josefa, který byl s císařovnou rovněž v kontaktu, také z pohledu učitele řečtiny Constantina Christomanose a zaměřím se také na paměti samotného císaře, které sepsala v rámci svého deníku jeho nejmladší dcera Marie Valerie.

3.3.1. Stravování

Jak bylo již zmiňováno, Alžběta držela s přibývajícím věkem neustálé hladovky, neboť měla na základě vodnatosti pocit, že stále tloustne. Často to souviselo i s momentálním rozpoložením, které Alžběta zrovna v danou chvíli měla. Když měla dobrou náladu, ráda si dala zmrzlinu či jiný moučník, který zbožňovala. Za normálních okolností se ale Alžběta živila pouhými pomeranči, šťávou z vymačkaného špenátu, či masa a nikdy si neodpustila sklenici mléka, které se stalo hlavní složkou císařovniného jídelníčku. Postupem časem se samotné pití mléka stalo u Alžběty opravdovým kultem, který se musel přísně dodržovat.

Často si ho však nechávala donést k hodině řečtiny, u které byl přítomen její řecký učitel Christomanos, který celý tento rituál komenutuje ve svém deníku: „*Ve tři hodiny odpoledne ji přinesli mléko od maltézske kozy dovezené z Vídně. Když pije své mléko, jehož přípravu a uchovávání nechává provádět téměř s náboženským obřadem, zakloní hlavu jako v nějakém duševním pohnutí nebo v důsledku intenzivního prožitku.*“¹⁷⁰ Jak již poté ve svém deníku uvádí,

¹⁶⁹ ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*.

Brno: Masarykova univerzita, 2013. s. 9.

¹⁷⁰ GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 133.

tento rituál se pro něj stal zcela nepochopitelný, ačkoli bylo velmi radostné vidět, s jakým velkým nadšením císařovna mléko pila.

Každý, kdo císařovnu spatřil, si všiml její krásné štíhlé postavy, ale o jejích stravovacích zvyklostech, hladovkách a neustálým tréninkem však věděly pouze blízké osoby, které se způsobem, jakým svou postavu získala, nesouhlasily. Největší starost si o císařovnu dělal císař, který se k tomu vyjadřoval velmi kriticky. Císař věděl o jejích střídavých dietách, ale celou pravdu zjistil až při společném pobytu na Cap Martinu na francouzské reviiře v roce 1896. „*Když uviděl na prostřeném stole načervenalý nápoj, který si Alžběta poručila přinést, nebyl si s jeho substancí jistý. Posléze ale zjistil, že se jedná o vylisovanou šťávu z hovězího masa.*“¹⁷¹ Pro císaře to byl šok, který Alžbětě až do konce jejího života neustále předhazoval.¹⁷²

Podobnou zkušenost uvádí i císařův komorník Eugen Ketterl, který přišel do císařových služeb v roce 1894. U scény se sklenicí šťávy z hovězího masa byl rovněž přítomen a ve svých pamětech uvádí: „*císařovna se živila touto stravou pouze tehdy, pokud přibrala tři dekagramy. Tento extrakt byl tak silný, že chutnal přímo příšerně.*“¹⁷³ V důsledku tohoto stravovacího návyku byla císařovna natolik hubená, že si její nezdravě štíhlé postavy, začalo všimát i okolí. Např. rakouský konzul, který se s císařovnou v roce 1885 shledal na ostrově Korfu, si zapsal: „*Mluvila se mnou miloučce, shledal jsem ji ošklivou, starou, hubenou jako třísku a špatně oblečenou a měl jsem dojem, že mám před sebou nikoli blázna, ale šílence.*“¹⁷⁴

Z toho lze usoudit, že ne všichni muži císařovnu viděli jako krásnou, štíhlou ženu. Císařovna působila velmi charismatickým dojmem a většina mužů, kteří s císařovnou hovořili ji obvykle neviděla do tváře, neboť si ji neustále zakrývala závojem, slunečníkem, klouboukem nebo vějířem. Viděli obvykle starší dámu v černém, která měla štíhlou postavu, útlý pas a mluvila velmi něžným tichým hlasem. Tímto byli muži v jejím okolí často okouzleni. To ale pouze do doby, než zjistili, co vše je pro svou štíhlou postavu schopna udělat.

171 KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970. s. 65.

172 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 46.

173 KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970. s. 65.

174 NOVINKY.CZ., *Jak zemřela krásná císařovna Alžběta přezdívaná Sissi*. [online]. [cit. 2021-03-17]. . Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/zena/styl/clanek/jak-zemrela-krasna-cisarovna-alzbeta-prezdivana-sissi-33596>>

Jak o tom nasvědčují i paměti Ketterleho, který píše: „*Aby císařovna zůstala štíhlou, počínala si téměř podobně jako dnešní moderní ženy. Jedla málo, poněvíc věci malým obsahem tuku a velmi často vyházela do hor. To nebyly procházky, to byly přímo závody v běhu. Nechávala se denně vážit a shledala-li, že přibrala za den i jen o několik málo dekagramů, byla okamžitě provedena přísná opatření v jídle. Tato opatření jsem shledal jako za nesmyslná.*“¹⁷⁵ A dokonce i císař, který své ženě toleroval téměř vše, neboť ji nevýslovně miloval, s tímto výrazně nesouhlasil. Lze to usoudit z dopisu z roku 1893, ve kterém líčí své přítelkyni Kateřině Schrattové, že „*Císařovnu sice zajímají kila a gramy, mne ale vůbec ne, protože pokládám váhy za nesmysl a neštěstí.*“¹⁷⁶ Rakouský konzul však o těchto zvyklostech nevěděl a je zcela zjevné, že císařovnu při rozhovoru spatřil bez jakékoli pokrývky, která by ji zakrývala tvář, což je velmi zvláštní, neboť císařovna svou tvář odkrývala pouze před lidmi, které dobře znala.

Tento stravovací návyk měl bohužel v posledních letech jejího života za následek vodnatost, oteklé kotníky a opuchlé oči, čehož si všimaly zejména ženy. O tom svědčí i záznam její komorné Marianny Meisslové během pobytu v Karlových Varech, kde si poznamenala, že „*Její Veličenstvo je bohužel tak napuchlé, zvláště po ránu, i oči má zase oteklé, a celé tělo. Už jsem často úplně zoufalá, doufám ale, že bude všechno lepší, až skončí karlovarská kúra.*“¹⁷⁷ Alžbětina hmotnost v té době činila pouhých 46 kg. S její váhou si dělala starosti i hraběnka Irma Sztárayová, která si rovněž poznamenala, že: „*její rozmarný způsob obživy nesouvisel s jejím zdravím, ale s náladou, neboť se stávalo, že s velkou chutí císařovna snědla celou večeři.*“¹⁷⁸ Císařovna se ale i přes rady doktorů stále řídila svými odtučňovacími kúrami, neboť stále přibývala na váze. Fakt, že váha stoupala kvůli vodnatosti a hladovění, nikoli kvůli jídlu, si císařovna nepřipouštěla.

3.3.2. Oděv

Císařovna garderoza byla už krátce před svatbou velmi pestrá a hojná. Alžběta vlastnila sto šedesát osm párů ponožek, dvacet párů rukavic, šest párů vysokých kožených bot, které měla v oblíbě a sto třináct párů střevíců. Císařovna si mohla obléknout své šaty pouze jednou za celý svůj život a boty mohla obout nejvýše dvakrát.¹⁷⁹

175 KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970. s. 64-65.

176 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 130.

177 BAUER, Jan. *Ženy z rodu Habsburků: úděl matek, manželek a dcer nejmocnější evropské dynastie*. Frýdek-Místek: Alpress, 2009. s. 230.

178 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 21.

179 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 19-20.

Alžběta později tento předpis považovala za absurdní a své boty, šaty, rukavice a ostatní doplňky si tak nechávala. Vše se ale změnilo po smrti jejího syna Rudolfa v roce 1889, kdy ve svém šatníku už měla pouze černou barvu. Svě barevné šaty rozdala svým komorným, přátelům, dcerám a nakoupila si v podobném množství černé šaty, které si oblékala až do konce svého života.¹⁸⁰

Alžbětina róba byla jednoduchá, praktická a elegantní. Jelikož se v posledních letech společenských akcí téměř nezúčastňovala, její nejdůležitější výbavou byly především dobré boty, oblečení do deště a větru vzdorující klobouky, neboť neustále podnikala dlouhé procházky. Dámy obvykle obdivovaly její vytříbený vkus a stylové klouboučky, které krásně doplňovaly celou výstroj. Dvorní dámy, které byly u oblékání přítomny se však některým věcem udivovaly. Její neteř a důvěrnice Marie Larisch-Wallersee si poznamenala do svého deníku, že „*Tetino prádlo bylo nádherné a mimořádně jemné. Noční košile měla zcela prosté, ale vždy protkávané růžovými stužkami barvy slézu, které sloužily i jako vázačky. Spodničky nikdy nenosila a při časných ranních vycházkách v létě si obouvala střevíce na bosé nohy a šaty si oblékala přímo na tělo.*“¹⁸¹ V této době to bylo vnímáno za zcela nevhodné oblékat si střevíce na bosé nohy a nenosit spodničky. Komorné a dvorní dámy byly však velmi chápavé a přesto, že jim to přišlo zvrhlé, si na tuto podivnost zvykly. Císařovna byla rovněž známa pro svůj útlý vosí pas, pro který se uchýlovala k neobyčejným prostředkům. Aby její vosí pas zůstal tak štíhlý i ve stáří, nechávala se do svých šatů každé ráno zašít. Jak dokazují paměti hraběnky Wallersee, tento zvyk byl zcela nepochopitelný: „*toto zašívání stalo pro císařovnu jakousi mánií a dříve se nechávala zašívát i do jezdeckého oblečení. Poté, co si natáhla horní díl obleku, jí k němu přišel i sukni. Důvod tohto zvláštního vrtochu jsem již nikdy nepochopila. Nosila vysoké šněrovací boty s malými ostruhami a navlékala si na ruce tři páry rukavic, nezbytný vějíř zastrkávala vždy do sedla.*“¹⁸² Tento zvyk však nechápala především její švadlena Herta Maretscheková, která se svěřila hraběnce Wallersee, že: „*během sešívání svrchí části k dolní části jsem měla problémy, neboť mi dvorní etiketa zakazovala se dotýkat se těla císařovny.*“¹⁸³ Z toho lze opět vyvodit, že ženy měly daleko větší přehled o císařovnině vkusu a garderobě, než muži. V posledních letech se o její garderobu starala převážně hraběnka Irma Sztárayová, která zdědila i její poslední šaty, ve kterých byla probodnuta. 10. září měla císařovna na sobě černé šaty, černý klobouk z koňských žíní, černé rukavičky, skleněnými perlami pošíité boty a cestovní kabelku s černou kůží a s kovovou iniciálou „E“ s císařskou korunkou, v níž opatrovala

180 MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. s. 118.

181 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014. s. 54.

182 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014. s. 43.

183 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014. s. 55.

své osobní písmenosti, které vždy nosila u sebe. Tyto šaty pak hraběnka dostala po císařovnině smrti na památku. Ta je však věnovala Památníku královny Alžběty v Budapešti. Dnes je možné šaty v původním stavu spatřit ve vídeňském Hofburgu.

František Josef Alžbětinu róbu vždy obdivoval, stejně tak jeho dcera Marie Valerie, která vždy svou matku obdivovala a oslavovala její krásu. O tom zvláštním způsobu zašívání do šatů však zcela jistě nevěděli. O šatech se v rámci zkoumaných zdrojů tak zmiňují jen ženy, které byly očítými svědky Alžbětiného oblékání. Muži, jelikož nikdy nebyli u oblékání přítomni, se tak ve svých pamětech o této denní činnosti nezmiňují.

3.3.3. Veřejné vystupování

Přestože se císařovna společenských akcí v posledních letech téměř neúčastnila, byly výjimky, kterým neunikla. Jedná se zejména o rodinné důležité akce, různé návštěvy královských dvorů či obyčejná setkání s určitými lidmi, při kterých měla Alžběta vždy zakrytou tvář. Došlo však i na pár nečekaných setkání během Alžbětiných cest. Jedna je rovněž zmíněna v deníku hraběte Alfonse Clary-Aldringen, kde se zmiňuje o setkání s císařovnou: „*Jednoho dne jsme má starší sestra a já putovali po horách... Tu jsme ale zdálky spatřili, jak se k nám blíží známá štíhlá, černě oděná postava. Stoupli jsme si vedle cesty a kupodivu, protože nebyl na blízku nikdo dospělý, císařovna tenkrát nerozevřela vějíř. Moje sestra udělala pukrle a já jsem vysekl svou nejhezčí poklonu. Přátelsky se na nás usmála, ale do mne jako by uhodilo, protože jsem hleděl – jak mi to tehdy připadalo – do prastaré tváře plné vrásek.*“¹⁸⁴ Zde je opět jeden z mála příkladů, kde císařovna vystupovala bez vějíře a přiznala tím tak své stáří. Ve větší společnosti vystupovala vždy se závojem nebo vějířem, který ji zakryl tvář. A zde narážíme na důvod, proč se císařovna stáhla ze společenského života. Dříve lidé obdivovali její krásu, nyní však se na její pleti začaly projevovat známky stárnutí, kvůli kterým velmi trpěla. Císařovna tak věnovala více času spíše vlasům a svému tělu, které působily zdálky perfektním dojmem.¹⁸⁵

Ve společnosti císařovna dělala takové věci, kterými bylo občas okolí šokováno. Opět zde narážíme na odlišný pohled mužů a jejích dvorních dam. Císařovna během společenských akcí, nebo návštěv odmítala dodržovat některá dvorní pravidla. Při jídle si například vždy sundávala rukavičky, čehož si všímaly především ženy.

184 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 176.

185 PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. s. 176.

O tom nám svědčí i jedna historka, která líčí nejen Alžbětin přístup k dvorní etiketě, ale také duševní neklid, který se často projevoval i u večeře. Hraběnka Ernestina Crennevillová si do svého deníku poznamenala: „*Pamatuji si ještě, jak jsme jednoho dne seděly při malém diner u císařovny, docela malý kroužek. Vévoda Cumberlandský, arcivévodkyně Valerie a já. Stranou několik dvorích dam. Císařovna jedla v klasickém stylu – vznešeně bez rukaviček, avšak tichá a smutná. Náhle zvolala: ‚Ach, ven! Ven do zeleně, daleko...‘ Vévoda Cumberlandský vpadne chlácholivě: ‚Máte pravdu, Veličenstvo!‘ a šeptem k dceři: ‚Jen ji nenechte nikdy samotnou!‘“.¹⁸⁶ Ženy si také často všimaly její špatných zubů, které se snažila stále skrývat. O jedné zkušenosti se zmiňuje i herečka Rosa Albach-Rettyová, která císařovnu i s hraběnkou Sztárayovou potkala v malém venkovském hostinci v Ischlu v roce 1898: „*Alžběta zírala celé sekundy před sebe, pak su levou rukou vyndala chrup, držela ho stranou nad okrajem stolu a opláchla jej sklenicí vody. Pak jej zase vsunula do úst. Všechno se odehrálo s tak půvabnou nenuceností, především ale tak bleskově, že jsem nechtěla věřit svým očím.*“.¹⁸⁷*

Muži naopak tyto zvyky císařovny přehlíželi a všimali si například toho, že si císařovna místo vína nechává nalévat pivo, což nám dokládá i Ketterlův záznam: „*Nejen císař, ale i císařovna má ve zvyku nechávat si nalévat k večeři plzeňské pivo. Císař obvykle jednu někdy i více sklenic, císařovna vždy o trochu více.*“¹⁸⁸ Nyní ho však kvůli František Josef však měl k těmto drobným „přestupkům“ kladný postoj a naopak ji v těchto věcech podporoval. O tom svědčí i výtisk švýcarské noviny Der Bund, které v roce 1893 zaznamenaly, že si císař s císařovnou v Territetu objednali velké množství vína, a 10 000 doutníků Grandson a Vevey.¹⁸⁹ Císařovna velmi ráda kouřila, především z kočárů, čímž velmi pobuřovala své okolí. Císař však tyto výtržnosti chápal s humorem a nadsázkou. Ne vždy ale císařovna působila milým dojmem. Komorník Ketterle ve svých pamětech zmiňuje, že „*každý, kdo císařovnu spatřil nebo s ní přišel nějakým způsobem do styku, musel uznati velký půvab císařovny osobnosti. Tak se také stalo Františku Josefovi a musíme se domnívati, že císařova povaha a jeho způsob myšlení byly příliš primitivní, než aby mohl sledovat svoji choť při jejím konání a myšlenkách. Vůči císaři nebyla totiž císařovna vždy přívětivá. František Josef to buď neviděl, nebo to vidět nechtěl. V Gödölő vídal císař svou choť jen málokdy, i když bydleli pod stejnou střechou. Když ji chtěl František Josef ráno navštívit a šel k ní bez ohlášení, prohlásili, že císařovna ještě spí! Často byla vznešená paní již na horách, odkud se*

186 SUTTNER, Bertha Von. *Memoirs of Bertha Von Suttner : The Records of an Eventful Life. Vol.1.* Boston: Published for the International School of Peace by Ginn, 1910. s. 343.

187 ALBACH-RETTY, Rosa, *So kurz sind hundert Jahre. Erinnerungen.* Aufgezeichnet von Gertrud Svoboda-Srncik. Herbig, München Berlin 1978. s. 123.

188 KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970. s. 45-46.

189 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 403.

vracela teprve večer se svou nešťastnou dvorní dámou a pak unavená k smrti, tím spíše císaře nepřijala. Tak se stávalo, že k ní císař chodil marně i deset dní.“¹⁹⁰ Císař byl však velmi trpělivý a tolerantní člověk, a přesto, že po celý svůj život kladl důraz na dvorní etiketu, své ženě umožnil se svobodně rozhodovat a zakázal dvoru vměšovat se do jejích plánů.¹⁹¹

Obecně tak lze říci, že Alžběta se na veřejnosti projevovala velmi výstředně, přesto vznešeně a přívětivě. Každý vnímal její výtržky jinak. Jak uvádí Marie Festeticsová, většina žen se císařovniným chováním spíše bavila nebo ji naopak záviděla: „*Je tak kouzelně krásná a půvabná. Jen mi dělají starosti klepy a myslím, že je v tom mnoho závisti.*“¹⁹² Muži ale byli i často Alžbětiným chováním pobouřeni. Císařovna byla známá svými feministickými názory na určité věci, což bylo zcela v rozporu s tehdejší dobou. Avšak muži, kteří znali císařovnu osobně, tyto projevy nevnímali nijak zvlášť urážlivě, neboť císařovnin charakter znali a s jejím občasným výstředním chováním byli již dávno obeznámeni. S tím se částečně pojí i její charisma a půvab, kterým byl okouzlen každý, kdo s ní přišel do kontaktu. Toto tvrzení nám dokládá i záznam pruského generála Moltkeho, kterého zaujal císařovnin půvab natolik, že zmíněné výtržnosti chápal spíše s humorem: „*Pověst nepřeháněla, císařovna je okouzlivější, spíše přitažlivá než krásná, zvláštní a těžko popsatelná. Zdá se trochu plachá, hovoří tiše a nelze ji vždy snadno rozumět.*“¹⁹³

Avšak ne každý jejímu půvabu podlehl. O tom svědčí záznam generála-majora Adama von Berzeviczy, který císařovnu mnohdy drsně káral. O její vlastní jachtě, na které musel plout i všechen doprovod, si lakonicky poznamenal: „*Na tom křápu jistě zase dostanu mořskou nemoc.*“¹⁹⁴

3.3.4. Denní režim

Sisin denní režim se v devadesátých letech velmi různil. Čím byla starší, tím více zaplňovala čas svoji péčí o vlasy a tělo. Očitým svědkem celého jejího denního programu byla v posledních letech jejího života hraběnka Sztárayová, které císařovnin typický den popisuje ve svých pamětech: „*V létě císařovna obvykle vstávala okolo páté, v zimě jen o hodinu později. Nejprve podstoupila studenou koupel a masáž, a poté následovalo hodinu až dvě cvičení, zejména gymnastika. Po cvičení většinou o samotě posnídala. snídala okolo deváté, přičemž k snídani se obvykle podával černý čaj nebo mléko, máslo, vejce a studené maso. Po snídani následovalo tříhodinové česání. Jelikož bylo samotné česání zdlouhavé i pro samotnou Alžbětu, nechávala si obvykle v tuto dobu*

190 KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970. s. 65 a 67.

191 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 14.

192 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 141

193 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 132.

194 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. str. 155

*předčítat, nebo ji využila ke studiu řečtiny. Pak přišlo na řadu oblékání, což obvykle zabralo až tři hodiny. Poté přišel na řadu malý oběd, který se skládal ze šťávy z lisovaného hovězího masa, nebo špenátu. Když byla císařovna v dobré náladě, přišel na řadu i moučník, většinou v podobě oblíbené fialkové zmrzliny. Po obědě následovala několikahodinová procházka. Kolem páté hodiny nastalo opět převlékání a úprava vlasů. Obvykle během svých cest císařovna večeřela velmi brzy již v 6 hodin. Když ale setrvala v rodinném kruhu s Marií Valerií, či císařem, večeře byla většinou v sedm. Večeře se skládala z pečeně, zeleniny a dalším kopečkem zmrzliny. Po večeři pobývala císařovna v úzkém kroužku a když odešli hosté, setrvala ještě chvíli v příjemném rozhovoru o událostech dne.*¹⁹⁵

Vše ale záleželo, na jakém místě zrovna pobývali. Pokud se nacházeli na řeckém ostrově Korfu, večerní program byl zcela jiný. Po večeři se obvykle císařovna s početným doprovodem dam procházela po pláži, nebo po historickém starověkém městě, které císařovnu uchvátilo natolik, že se obvykle vracely lodí až kolem jedenácté. O jejích kompletních pravidelných činnostech věděla opět jen dvorní dáma, která s císařovnou trávila celý den. Ostatní lidé se tak detailně o císařovniných denních činnostech pouze doslýchali. Většinou od komorné, která měla na starosti císařovninu garderobu, nebo od komorné, která byla u každodenní koupele Jejího Veličenstva přítomna. O pravidelném denním harmonogramu tak měly přehled pouze ženy, které své zkušenosti s císařovninými rituály sdílely dále. Ženy, které byly součástí jejího každodenního života však musely být velmi trpělivé a fyzicky zdatné, neboť se účastnily každodenního doprovodu při dlouhých procházkách, které byly velmi fyzicky náročné. Přesto, že byla pro každou ženu čest být ve císařovniných službách, této odpolední činnosti se snažila každá dvorní dáma vyhnout, což dokládá i deník Marie Festeticové, kde si poznamenala: „*Vycházet při takovém počasí je pro mě nepředstavitelné. Vítr císařovně dvakrát obrátil deštník a strhl ji klobouk z hlavy.*“¹⁹⁶

Muži se však doslýchali o císařovniných rituálech a denních činnostech pouze z doslechu. Jediný rituál, u kterého musel být přítomen celý personál, bylo mytí vlasů každé dva týdny. O tomto rituálu se ve svém deníku zmiňuje i řecký učitel Christomanos: „*Mytí vlasů se konalo vždy v pátek a v ten den nesměl na císařovnu nikdo promluvit, včetně císaře. Císařovna si mě v tento den nechala obvykle zavolat až ve čtři hodiny odpoledne. Celé dopoledne bylo věnováno mytí vlasů. Proto má obvykle vlasy volně rozpuštěné volně na zádech, aby uschly. Pohled na ni, když má uvolněnou vlasovou korunu a nemusí pod její vahou sklánět čelo, je možná ještě půvabnější a přitom majestátnější, její povaze skutečně přiměřenější.*“¹⁹⁷

195 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 21, 37-39.

196 WALTERKIRCHEN, Gudula – MEYER, Beatrix (ed.), *Das Tagebuch der Gräfin Marie Festetics: Kaiserin Elisabeths intimste Freundin*, St. Pölten–Salzburg–Wien 2014. s. 254.

197 CHRISTOMANOS, von Konstantin, *Tagebuchblätter*. München 1983. s. 53.

Ketterle o tomto rituálu naopak tvrdí, že: „*Mytí bylo vždy malou aférou na rakouském dvoře. Bylo k němu používáno mimo spousty žloutků vždy 20 sklenic nejlepší francovky. Jednou hledal císař svoji manželku v Cap Martinu a nemohl ji nikde nalézt, přesto věděl, že právě meška při mytí vlasů. Kde si nechá císařovna mytí vlasů, otázal se konečně císař, přesto císařovnu nespatriil. Císařovna se nacházela v jídelně. Byl to jediný sál v celém domě, který svou velikostí odpovídal armádě lidí a spoustě věcí potřebných k tomuto důležitému úkolu.*“¹⁹⁸ Po umytí následovalo převléknutí a „očíslování“ císařovniných vlasů. Dle hraběnky Wallersee „*chodila císařovna po umytí vlasů v dlouhém vodotěsném hedvábném plášti sem a tam, dokud ji vlasy neuschly. Není to legenda, že vlasy na hlavě tety Sissi byly poté očíslovány.*“¹⁹⁹ František Josef tak u samotného rituálu nebyl nikdy přítomen. Ale každý tento rituál, o kterém se doslechl, byl pro něj důkazem, že se cítí císařovna lépe, neboť program mytí vlasů byl vždy v souladu s jejím duševním stavem.

3.3.5. Péče o vlasy

Největší péči však Alžběta věnovala svým dlouhým vlasům, které byly korunou celé její krásy. Císařovna byla svými vlasy pověstná a každý, kdo ji spatřil si všiml nejen štíhlé postavy, ale především krásných kaštanových vlasů svázaných do dlouhých pletenců. Svě krásy si však císařovna byl vědoma a proto trávila několik hodin denně jejich úpravou a česáním, o které se starala zmíněná kadeřnice Fanny Angererová. Ceremonie, kterou císařovna považovala za posvátný obřad, se mohl účastnit pouze jediný muž a to její řecký učitel Constantin Christomanos, který se o celém rituálu rovněž zmiňuje ve svých pamětech: „*Císařovna seděla u stolu posunutého doprostřed místnosti a pokrytého bílým plátnem... s rozpuštěnými vlasy sahajícími až na zem, které ji postavu úplně zahalovaly. Za císařovninou židlí stála kadeřnice v černých šatech s dlouhou vlečkou a bílou pavučinkovou zástěrkou. Rozčesávala jednotlivé vlny do pramínku zlatožlutým jantarovým hřebenem a členila je do bezpočtu vláken, jež se v paprscích slunce zlatiště leskly...Poté na stříbrném podnose předložila zrakům své paní mrtvé vlasy a pohledy panovnice a služebné se na okamžik střetly – první s tichou výčitkou a druhý s výrazem provinění a kajícínosti. Potom se bílý krajkový plášť zvedl ze svažujících se ramen a císařovna podobná božské soše vystoupila z ochranného hávu.*“²⁰⁰

198 KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970. s. 66.

199 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014. s. 53.

200 CHRISTOMANOS, von Konstantin, *Tagebuchblätter*. München 1983. s. 46-48.

Z poetického líčení Christomanose lze posoudit, jaký ráz tomuto vlasovému obřadu přisuzoval. Jeho vzpomínky na tento vlasový rituál tak přesně vyjadřuje vztah císařovny k jejím živoucím vlasům, o kterých jednou sama prohlásila, že je jejich otrokyní.²⁰¹ I když u tohoto rituálu nebyl nikdy císař přítomen, dozvěděl se o triku její kadeřnice, která vypadané vlasy schovávala pod zástěru, neboť nechtěla tímto císařovnu znepokojit a dostat ji do špatné nálady. Císař tyto malé podvody neschvaloval, neboť věděl, jak moc Sisi na svých vlasech záleží. Císařovna byla na kadeřnici velmi závislá a pokud onemocněla, musela se spokojit s náhradnicí, kvůli které pak měla obvykle zkažené celé dny a často také nevycházela, neboť její vlasy nebyly takové, jak si přála. Kadeřnice se však na svou nemoc poměrně často vymlouvala a František Josef tak ke krásné kadeřnici nechoval příliš velké sympatie, neboť o Alžbětíném následném trápení věděl.

Nebyli to pouze muži, kteří obdivovali její bohaté kaštanové vlasy, ale především ženy, které pokládaly za velký zážitek, když mohly císařovnu spatřit s rozpuštěnými vlasy. Některé jí je nejen tiše záviděly, ale o to více se na ně zaměřovaly. Spousta žen z okolí císařovny se zaměřovala na posvátný účes z dlouhých copů svázané do koruny a snažila se v něm nalézt nějaké nedostatky, o kterých by se na vídeňském dvoře hovořilo, neboť císařovnin účes byl známý tím, že byl vždy perfektní a nikdy císařovně nevykukoval žádný vlásek. O tom si poznamenala i žena belgického velvyslance: „*Je neobyčejně krásná, skvělá postava a především vždy perfektně upravené vlasy, které ji udájně sahají až na paty. Rozhovor s ní však není tak skvělý, jako její zjev.*“²⁰² Máme však jediný záznam, kdy se císařovnin účes zcela rozpletl. Dle hraběnky Sztárayové se vlasová koruna rozpletla během pádu po útoku italským anarchistou Luigi Lucheni 10. září 1898. Ve svém deníku přímo líčí, jak se jí po pádu leskly oči a obličej měla zarudlý, přesto jí uchvátily „*nádherné pletence vlasů, které se jí během pádu uvolnily a které jí visely kolem hlavy jako volný věnec, přičemž vypadala nevýslovně krásně a vznešeně.*“²⁰³ Hraběnka Sztárayová Alžbětu vždy velmi uctívala a zbožňovala, přičemž její vlasy považovala za vrchol její krásy, tudíž jsem přesvědčena, že kdyby se císařovně tento incident stal při jiné veřejné události, přičemž by se jednalo o pouhé zakopnutí, hraběnka by rozhodně nepatřila mezi ostatní dvorní dámy, které by se jí za zády posmívaly a svůj komický zážitek rozhlašovaly dále. Stejně tak i hraběnka Festeticsová, která si zapsala, že „*Jít vedle ní je báječné a za ní také. Už ten pohled stačí. Je ztělesněním pojmu líbeznost. Jednou si myslím, že je jako lilie, pak zase jako labuť, pak mi připadá jako víla. Ve všem je jemná a vznešená. A pak si vzpomenu na všechny ty klepy a myslím, že je v tom mnoho závidi.*“²⁰⁴

201 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 33.

202 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 133.

203 SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. s. 127.

204 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 140-141.

Přesto, že většina žen se snažila její dokonalý účes znevážit svými pomluvami, tajně se snažily císařovnin slavný účes napodobit. Často však tento pokus skončil neúspěchem, jelikož ne každá žena měla tak dlouhé, silné a zdravé vlasy, které císařovna získala svou extrémní péčí a pílí.

3.3.6. Kult těla

Hovoří-li se o kráse císařovny Alžběty, nejedná se pouze o krásné vlnité vlasy, ale především o její půvabnou tvář a proslulou štíhlou postavu, kterou si snažila neustále udržet prostřednictvím odtučňovacích kúr a neustálým pohybem. K těmto činnostem však patřilo i přehnané přeměřování svého těla, které měla každé ráno a večer na starost její kadeřnice Fanny Angererová. Měla za úkol změřit její objem pasu, lýtek, stehen a následně dané hodnoty zapsat do zvláštní knihy.²⁰⁵ Hrabě Hanns Wilczek ve svých pamětech líčí jednu zvláštní historku, již byl očitým svědkem: *„V paláci zrovna pobýval francouzský císařský pár Napoleon III. a jeho žena Eugénie, která byla rovněž považována za nejkrásnější ženu Evropy. Když jsem měl jednou službu v předpokoji císařovny Eugénie a čekal na její pokyny, přistoupila náhle ke mně a řekla: ‚K poledni mě přijde navštívit rakouská císařovna. Od tohoto okamžiku jsou dveře v mém pokoji pro každého bez výjimky zavřené. Důrazně vás žádám, abyste ke mně nikoho nepouštěl.‘ Francouzská dáma, která císařovnu doprovázela, se rozloučila a o pár minut vstoupila do předpokojů v plné nádheře. Císařovnu jsem u francouzské císařovny ohlásil a poté vešla dovnitř. Asi o čtvrt hodinu později se objevil císař Napoleon. ‚Je její Výsost císařovna ve svých pokojích? Pokud ano, ohlaště mne prosím, musím s ní mluvit o něčem důležitém.‘ Je mi nesmírně líto, sire, ale císařovna v dané chvíli nikoho nepřijímá. ‚Můj milý hrabě, když si s ní přeji hovořit já, určitě mě přijme. A mně nezbylo nic jiného než vejít a ohlásit jeho příchod. Velmi tiše jsem otevřel a musel projít dvěma prázdnými pokoji až do oblékárny, kde byly dveře pootevřené. Proti nim bylo umístěno veliké zrcadlo a zády k mému stanovišti stály obě císařovny a měřily si lýtka – pravděpodobně nejlépe tvarovaná, jaká Evropa v té době znala. Byla to scéna k nepopsání a já na ni do smrti nezapomenu. Přesto zcela jistě nerozumím, proč si císařovny svá lýtka přeměřovala“.*²⁰⁶ Tato historka posléze vyvovala ve světě domněnku, že císařovna měla homosexuální sklony. Toto tvrzení však bylo nakonec vyvráceno, neboť nic nenasvědčovalo tomu, že by Alžbětu francouzská císařovna skutečně přitahovala. Císařovna se ráda porovnávala s ostatními hezkými ženami, u kterých hledala nedostatky, pomocí kterých si stvrzovala svou krásu. To nám dokazuje i její zmíněné album krásek, do kterého si zakládala krásné ženy z celého světa.

205 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 37.

206 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 37-38.

Nejen hrabě Wilczek přemýšlel nad důvodem přeměřování těla, ale také samotný císař. Ten nejen, že nesouhlasil s odtučňovacími kúrami, ale také s parními lázněmi, které císařovna denně našťevovala, neboť věřila, že vrátí její pleti svěžest a mladistvou hebkost.²⁰⁷ Císařovna si nechala v devadesátých letech zřídit v Hermesville dvě koupací kabiny, jednu pro sebe a druhou pro její přítelkyni Kateřinu Schrattovou. Císař s těmito absurdními zvyklostmi výrazně nesouhlasil a snažil se Alžbětu přesvědčit, aby uposlechla lékaře. To nám dokládá i císařův dopis, kde císařovnu nabádá, aby již s těmito nesmyslnými pokusy přestala: „*Bylo by přece strašné, kdybys po smutných zkušenostech s parními lázněmi začala s podobnou novou kúrou a hnala do záhuby také přítelkyni, která udělá každý medicinský nesmysl s tebou!*“²⁰⁸

I ženy tyto šílené metody kritizovaly a nad způsoby, pomocí kterých si chtěla císařovna udržet svou štíhlou postavu a hebkou pleť, kroutily hlavou. Např. Marie Festeticsová ve svém deníku uvedla, že: „*Císařovna dělá věci, že člověku zůstává stát nejen srdce, ale i rozum.*“²⁰⁹ a nebo komorná Marie Heniková, která líčí mučení, jemuž se císařovna dobrovolně podrobovala: „*Parní lázně a po nich celková lázeň o 8 stupních, to by mnoha lidem přivodilo mdloby, ba i smrt.*“²¹⁰ Císařovna používala podle roční doby a místa pobytu nejrůznější prostředky k udržení si hebké pokožky. Obvykle si ráno nechávala obličej masírovat krémem zvaný *cold-cream*. Jedná se o polotučný krém s vysokým obsahem vody, při jejímž odpařování působí pálivě a chladivě. Následoval alkoholický roztok kafer a dezinfekční prostředek borax. Během svých cest však měla císařovna sklony k opálení, kterému se snažila vyhnout. Opálení a pihy na obličejí byly považovány za znetvořující, a tak se císařovna chránila medovou maskou s tvarohem, kterou nechala působit dvě hodiny. Podobnou zkušenost měla její neteř Wallersee, která ve svých pamětech popisuje, jak se Alžběta slunečního světla bála. „*Nosila vždy zvláštní klobouk, na kterém byl přichycen modrý slunečník, který chránil obličej před opálením a pihám. Dokonce i večer měla vždy po ruce vějíř, jímž si chránila obličej.*“²¹¹ Toto bylo ještě pochopitelné, neboť v té době byla považována bílá pleť za dokonalou, čehož se snažila docílit i císařovna. To, co bylo ale pro hraběnku Wallersee nepředstavitelné, byla koupel z horkého olivového oleje, který měl Alžbětě zajistit hebkou kůži. Před ulehnutím do postele se jí někdy přikládaly na tvář tence nakrájené telecí řízky. Aby ji však z tváře nespadly a její vlasy se nepocuchaly, spávala Alžběta obvykle v noci pouze na zádech.²¹²

207 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 134.

208 GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. s. 135.

209 WALTERKIRCHEN, Gudula – MEYER, Beatrix (ed.), *Das Tagebuch der Gräfin Marie Festetics: Kaiserin Elisabeths intimste Freundin*, St. Pölten–Salzburg–Wien 2014. s. 257.

210 HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. s. 405.

211 VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014. s. 5.

212 PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. s. 40-41.

O těchto procedurách měly přehled opět pouze ženy, které se kolem císařovny pohybovaly. Muži si všímali pouze hlavních rysů císařovna obličeje, které jsou považovány za neskutečně charismatické. V posledním roce jejího života se však půvab z jeho obličeje zcela vytratil a tvář tak byla ztrápená a plná vrásek. Císařovna vyzkoušela téměř vše, aby stárnutí zabránila. V posledních letech nabýval kult těla stále větších rozměrů, neboť měla pocit, že její postava není stále dostatečně štíhlá. Jak jsem již ale zmínila, ten pocit v císařovně vyvovaly oteklé kotníky a ruce, což byl následek několikanásobných hladovek, které neustále podstupovala. Císařovna byla ale přesvědčena, že se zde usazuje tuk, který je nutno pomocí odtučňovacích kúr odstranit. Na základě těchto metod, se pak v jejím okolí rozšířila myšlenka, že císařovna se ke konci svého života zcela zbláznila.

ZÁVĚR

Přestože většina osob v blízkém okolí císařovnu hodnotila jako podivínskou, považovala císařovnu za přívětivou ženu. Ačkoli ji každý obdivoval, objevovaly se zde zcela odlišné názory žen a mužů, kterými se císařovna obklopovala. Cílem mé práce byla snaha interpretovat a následně porovnat názory a pohledy mužů a žen z císařovna okolí, což se také podařilo. Ukázali jsme si, že ženy viděly císařovnin půvab v zcela jiném světle než muži. Všimaly si jiných věcí, než muži. Byly rovněž oslněny její krásou, na druhou stranu byly svědky metod a způsobů, které císařovna pro svůj vzhled podstupovala. Její přístup ke stravování však hodnotily stejně kriticky jako muži. Většina žen, včetně její dcery Marie Valerie a neteře Marie Larisch-Wallersee to považovala za posedlost, které se nemohla zbavit. Na druhou stranu byl důvod této posedlosti strach ze stáří, kterému se chtěla za každou cenu vyhnout, což byl v posledních letech jejího života hlavní důvod jejího trápení. Císařovna se snažila zůstat krásná a chtěla, aby si ji tak pamatoval i celý svět. Proto se od osmdesátých let přestala zcela portrétovat a fotografovat. Díky tomu tak dodnes zůstává taková, jak ji ukazují všechny obrazy: krásná mladá žena. V posledních letech jejího života bylo skutečně velmi málo osob, které znaly Alžbětinu skutečnou tvář. Přesto existuje pár svědků, které ji v posledním roce jejího života spatřili, a jenž ji popisují jako starou, vrásčitou a utrápenou ženu. Stejně jako ženy, i muži vnímali císařovninu tvář jako starou a vrásčitou, z níž se vytratil všechn půvab. To nám rovněž dokládá dopis císaře pro přítelkyni Kateřinu Schrattovou, ve kterém píše, ať se jejího příliš špatného vzhledu neleká a následně se o něm nezmiňuje, jelikož je císařovna ve velmi sklíčené, trpící a deprimované náladě. Oproti ženám však o jejím pravidelném denním režimu, který spočíval pouze v péči o svůj vlastní vzhled, téměř nic nevěděli. Císař byl i ve stáří okouzlen císařovniným charismem a půvabem, který se postupně vytrácel, na druhou stranu se k jejím drastickým metodám vyjadřoval velmi kriticky, přesto však nevěděl o jejích denních činnostech úplně vše. Jediný muž, který byl očitým svědkem těchto jejích zvyklostí, byl již zmíněný řecký učitel Christomanos, který se k celé této problematice vyjadřuje velmi nechápavě. Dále jsme si ukázali, že o kompletní Alžbětině garderobě měly přehled opět pouze ženy. Oproti ženám, na ni muži však nenahlíželi skrz oděv, což bylo pravděpodobně dáno také tím, že u jejího celkového oblékání nebyli nikdy přítomni. Všimali si spíše především jejího charisma a zvláštního chování, které se jevilo u mužů v její blízkosti jako atraktivní. U žen naopak převládala částečná závist, neboť císařovna svou krásu méně hezkým ženám neustále předhazovala. Přesto byla Alžběta svým okolím zbožňována. U ostatních lidí v monarchii však převládal spíše negativní postoj. Neplnila roli císařovny, ani manželky a od dvora neustále utíkala do okolních zemí. Tento názor převládal až do její smrti roku 1898, kdy se z neschopné, podivné, povrchní a banální panovnice stala uctívaná

žena, jejíž sportovní výkony, diety a básnické schopnosti byly doceněny až o celé století později. Alžběta byla tak emancipovanou ženou, která se svými liberálními názory hodila spíše do 21. století. Věnovala se ideálům krásy, které byly na svou dobu neobyvyklé a svými sklony k hladovění a vášni pro pohyb tak Sisi odpovídá spíše vizi moderní ženy.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- ALBACH-RETTY, Rosa, *So kurz sind hundert Jahre. Erinnerungen*. Aufgezeichnet von Gertrud Svoboda-Srncik. Herbig, München Berlin 1978. str. 295.
- BAUER, Jan. *Ženy z rodu Habsburků: úděl matek, manželek a dcer nejmocnější evropské dynastie*. Frýdek-Místek: Alpress, 2009. str. 230
- CARTLAND, Barbara. *Sissi: soukromý život Alžběty, císařovny rakouské*, přeložil Karel VOLESKÝ. Praha: Vinohrad, 1992. 198 str.
- CORTI, Egon Caesar, *Alžběta: zvláštní žena: podle písemné pozůstalosti císařovny, deníků její dcery a dalších nezveřejněných dokumentů*, Praha, 2008. str. 483.
- GRÖSSINGOVÁ, Sigrid-Maria, *Sisi: Moderní žena*, Praha 2009. str. 200.
- HAMANNOVÁ, Brigitte, *Alžběta: Císařovna proti své vůli*, 2. vydání, Praha 2011. str. 468.
- HAMANNOVÁ, Brigitte. *Rudolf: korunní princ a rebel*. Praha: Odeon, 1993. str. 437.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál. 2005. str. 408.
- CHRISTOMANOS, von Konstantin, *Tagebuchblätter*. München 1983. str. 301.
- KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970. str. 128.
- KOENIG, Robert, *Deutsche Literaturgeschichte*, Velhagen & Klasing, 1887. str. 840.
- LENDEROVÁ, Milena, Vladan HANULÍK a Daniela TINKOVÁ, ed. *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. str. 264
- LENDEROVÁ, Milena, Tomáš JIRÁNEK a Marie MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2010. str. 432.

- LICHTSCHEIDL, Olivia, *Sisi auf Korfu: Die Kaiserin und das Achilleion*, Wien 2012. str. 49.
- LINDINGEROVÁ, Michaela, *Mé srdce je z kamene: Temná stránka císařovny Alžběty*, Praha 2015. str. 208.
- MONTJOUVENT, Philippe de, *Sissi: Nesmrtelná císařovna*, Frýdek-Místek 2009. str. 144.
- PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Císařovna Alžběta: Mýtus a pravda*, Praha 1998. str. 207.
- PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Kondiční a dietní program císařovny Sissi*, Praha 2003. str. 175.
- PRASCHL-BICHER, Gabriele, *Korunu snímám z unavené hlavy: Soukromý život císařovny Sissi*, Praha 1996. str. 192.
- PRASCHL-BICHLEROVÁ, Gabriele, *Naše milá Sisi: Pravda o arcivévodkyni Žofii a císařovně Alžbětě*, Praha 2010. str. 222.
- ŘIHÁČEK, Tomáš, Ivo ČERMÁK a Roman HYTYCH. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. str. 190.
- SCHAD, Martha, SCHAD, Horst, *Marie Valerie, Deník nejmilejší dcery císařovny Alžběty Rakouské*, Praha 2007. str. 333.
- SCHÄFER, Martin, *Sissi*, Praha 1993, str. 152.
- SZTÁRAY, Irma, *Poslední léta císařovny: vzpomínky dvorní dámy*, Praha, 2005. str. 144.
- SUTTNER, Bertha Von. *Memoirs of Bertha Von Suttner : The Records of an Eventful Life. Vol.1*. Boston: Published for the International School of Peace by Ginn, 1910. str. 464.
- VON WALLERSEE-LARISH, Marie Louise, *Paměti důvěrnice císařovny Alžběty*, vydavatelství VÍKEND, Praha 2014. str. 208.
- WALTERKIRCHEN, Gudula – MEYER, Beatrix (ed.), *Das Tagebuch der Gräfin*

Marie Festetics: Kaiserin Elisabeths intimste Freundin, St. Pölten–Salzburg–Wien 2014. str. 303.

elektronické zdroje:

ACHILLION, *Achillion Museum*, [online]. [cit. 2021-04-18]. Dostupné z:

<http://www.achillion-corfu.gr/default_en.html>

ANNO, *Neus Wiener Tagblatt*, 16. April 1889. [online]. [cit. 2021-04-24]. Dostupné z:

<<https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=nwg&datum=18890416&seite=1&zoom=29>>

DVOJKA, *Manželství je nesmyslná instituce*, [online]. [cit. 2021-03-23]. Dostupné z:

<<https://dvojka.rozhlas.cz/926-schuzka-manzelstvi-je-nesmyslna-instituce-7941532>>

DVOJKA, *Sissi*, [online]. [cit. 2021-03-27]. Dostupné z: <<https://dvojka.rozhlas.cz/925-schuzka-sissi-7941529>>

GESICHTEWIKI, *Hermesvilla*, [online]. [cit. 2021-04-1]. Dostupné z:

<<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Hermesvilla>>

NOVINKY.CZ., *Jak zemřela krásná císařovna Alžběta přezdívaná Sissi*. [online]. [cit. 2021-03-17]. . Dostupné z: <<https://www.novinky.cz/zena/styl/clanek/jak-zemrela-krasna-cisarovna-alzbeta-prezdivana-sissi-33596>>

PLZEŇSKÉ LISTY, *Tragédie v císařské rodině*, [online]. [cit. 2021-03-17]. Dostupné

z: <<http://k4.svkpl.cz/search/i.jsp?pid=uuid:73244830-6d5c-11de-9bc9-000d606f5dc6&q=alžběta%20rakouská>>

